

מחזורי עולם

כתיבה ועריכה:

מיכל דה-האן, אפרת עמנואל, עדי צביאלי, שרה שיבר

הפעלות לבתי הספר היסודיים:

אירית אבו, אטה ליבוביץ, מירב מגני, הרב חיים קן, רבקה שחור

הפעלות לבתי הספר העל יסודיים:

אפרת עמנואל, עדי צביאלי, שרה שיבר

עריכה לשונית: אמנון ששון

הפקה: אתי אורלב, בת-שבע סיאני

עיצוב גרפי: סטודיו "שחר שושנה" מקבוצת "סקורפיו 88"

הוצאה לאור: גף פרסומים, משרד החינוך

שנת הוצאה לאור: התש"ע, 2010-05-02

תוכן העניינים

5	דברי מינהל החמד ומינהל חברה ונוער
7	מבוא

שער ראשון: מאמרים

	מאמר מס' 1: "כל זמן מאיר בתכונתו" חמ"ד של חופש - על מקומינו
11	החינוכי בחופשת הקיץ / אברהם ליפשיץ
14	מאמר מס' 2: האם קשה להיות דתי בחופש הגדול? / הרב ד"ר יוחאי רוזדיק
23	מאמר מס' 3: שעמום, משמעות ומה שביניהם / ד"ר אמנון אלדר
	מאמר מס' 4: הורים ממאדים וילדים מנוגה - מכתב גלוי להורים / יונה
26	גודמן
	מאמר מס' 5: הקיץ כאתגר חינוכי בית ספרי - התמודדות בריאה עם ימי
29	החופש הגדול / יונה גודמן
	מאמר מס' 6: הפייסבוק והנוער הציוני-דתי: אתגרים ודרכי התמודדות /
34	יונה גודמן
41	מאמר מס' 7: אין חופשה מנתינה / הרב בני וורצמן
43	מאמר מס' 8: לקראת החופש הגדול... מתבגרים וסיכונים, "לקיחת סיכונים"
	(Risk Taking) בקרב מתבגרים / ד"ר חיים להב
50	מאמר מס' 9: נדרים / הרב בני נכטיילר
	מאמר מס' 10: השפעות ההורים על המתבגר לקראת חופשת הקיץ /
52	ד"ר שרגא פישרמן
62	מאמר מס' 11: חופשה מתוך אמונה / צוות הכותבים יסודי

שער שני: הפעלות

חלק א' - לבתי הספר היסודיים

69	הפעלה מספר 1: "אם אין אני לי מי לי", על אחריות אישית בהכנת החופש
75	הפעלה מספר 2: "רגעים יקרים" - בניית מערכת שעות לחופש הגדול

- 83 הפעלה מספר 3: התשובה בזה"ב - על זהירות בדרכים
- 84 מערך הפעלה א' לתלמידי א'-ג'
- 86 מערך הפעלה ב' לתלמידי ד'-ו'
- 103 הפעלה מספר 4: מיהו בן חורין אמיתי? חופשה מתוך אמונה
- 110 הפעלה מספר 5 א': ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, לתלמידי א'-ג'
- 119 הפעלה מספר 5 ב': ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, לתלמידי ד'-ו'

חלק ב' - לבתי הספר העל יסודיים

- 131 הפעלה מספר 6: "צא חוק לעולם! ניתן דרור לעולם" על חשיבות תכנון החופשה
- 141 הפעלה מספר 7: "אדם מועד לעולם..." - זמן קיץ
- 146 הפעלה מספר 8: "משעמם לי..." או - "אדם מחפש משמעות"
- 151 הפעלה מספר 9: סתם יום של חול בחופש הגדול - על בחירות נכונות
- 157 הפעלה מספר 10: צריך לתכנן חופשה! - בונים לוח חופש
- 162 הפעלה מספר 11: "איזה מין עולם?!" - על תרבות וירטואלית
- 172 הפעלה מספר 12: מסע אל חברים - "יהי רצון... שתצילנו מחבר רע ומשכן רע..."
- 180 הפעלה מספר 13: התפילה - "מטה עוז" או כובע קסמים

שער שלישי: מומלץ בחום...

- 184 המלצות על ספרים
- 186 המלצות על סרטים

מדינת ישראל
משרד החינוך

מינהל החינוך הדתי

מינהל חברה ונוער

פתח דבר

לקראת סיום שנת הלימודים מתבוננים צוותי החינוך בשנה החולפת ומנסים לסכמה. ניתן לבדוק כמה "חומר" הספקנו ללמד במקצועות השונים ולאילו הישגים הגענו. ניתן לסכם את הפעילויות החינוכיות שחוו התלמידים ואת מידת הנתינה והתרומה שבית הספר הוביל במהלך השנה. אפשר אולי להצביע על חוויה משותפת של קהילת בית הספר, שהיוותה את נקודת "השיא" של השנה או אולי להצביע על "שיחה אישית" שגרתית אך משמעותית שהובילה לגילוי כוחותיהם של תלמידינו ושימשה כ"מקפצה" לצמיחתם. מכל מקום, השאלה הניצבת לפנינו עכשיו היא: כיצד ראוי למנף כוחות והישגים אלו להמשך עבודה חינוכית במהלך חופשת הקיץ?

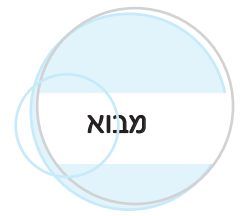
אל החופשה ניתן להתייחס בשני אופנים: חופש כתקופת "הפגה" או חופש כהזדמנות לצמיחה ועליית מדרגה.

מינהל החמ"ד ומינהל חברה ונוער חברו יחדיו להוביל תוכנית חינוכית ערכית - "חמ"ד של חופש", שמטרתה להכין את התלמידים בבתי הספר היסודיים והעל יסודיים לקראת קיץ אשר יש בו לצד פעילויות הפגה ראויות גם תוכניות ערכיות. בתוכנית החינוכית שלפניכם "זרעי קיץ" מוצעות פעילויות לשיעורי החינוך לקראת הקיץ, המבררות את היתרונות של תכנון חופשה ובחירת חברים, היבטים שונים של "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם", התמודדות עם סוגיית הפנאי וסכנת הבטלה והשעמום ועוד ועוד.

אנו מקווים כי תוכנית זו תסייע לכם בהכנת תלמידינו לקראת החופשה הגדולה. בתקווה ל"חמ"ד של חופש"

אברהם ליפשיץ
ראש מינהל החמ"ד

יוסי לוי
מנהל מינהל חברה ונוער

חופשת הקיץ הארוכה מציבה אתגר חינוכי, דתי וערכי בפני הורים, מחנכים ובמיוחד בני נוער הממתינים לה בכליון עניים ובהתרגשות רבה. ה"חופש הגדול" נתפס בעיני רבים, הורים ונוער כאחד, כתקופת פורקן ושחרור מחובות ומאחריות. עם השנים נכנסים "שחקנים" חדשים כדוגמת האינטרנט, הפייסבוק, תוכניות הריאליטי והפרסומות, והם אינם מקילים על יצירת תוכן ויציקת משמעות לתוך הזמן הפנוי. במקרים רבים ההפך הוא הנכון, האויב הופך להיות מבית ולא דווקא מחוץ.

"יצא חוק לעולם - ניתן דרור לעולם", נאמר בבראשית רבה (נ"ג, י"א). לכאורה קיימת סתירה בין השניים, שהרי חוק ודרור הם שתי מציאויות מנוגדות זו לזו. אלא שחז"ל בדרכם התמציתית מלמדים אותנו כי בשעה שאדם יוצא ממסגרת, בין שהוא רוצה ובין שאינו רוצה, מוטלת עליו אחריות על זמנו, על אופי עיסוקיו וניצול שעות הפנאי שלו. כלומר, מסגרת וחוק מאפשרים חופש ודרור, ואילו יציאה ממסגרת, יציאה לחופשה, דורשת קבלת אחריות, שהרי ה"אדם מועד לעולם" (סנהדרין, ע"ב, ע"א).

סכנות רבות אורבות לבני הנוער בחופשה. לחלקן ההורים והמורים מודעים ולחלקן פחות. על כן הם חשים לעתים שקצרה ידם מלהושיע ושואלים עצמם, כיצד ניתן לדבוק בכללי התנהגות של שמירה על שגרה בכלל וברמה הדתית בפרט, וכן לדבוק בכללי התנהגות, המובילים לשמירת הנפש והרכוש. עוד הם שואלים, איך מציבים גבולות ומגבלות בחופשה על מנת להעביר אחריות אישית לתלמידים לניצול מיטבי של הזמן הרב העומד לרשותם. ערכו של הפנאי נקבע בידי האדם המכניס בו תוכן וביתר קלות יכול להפוך לנכס שלילי. אם לא ינוצל הפנאי להעשרה ולצמיחה אישית, לפעילות התנדבות וחסד ולפעילות בתנועת נוער, הוא עלול להיות במקרה הטוב "זמן ריק" ובמקרה אחר חלילה, זמן של "בטלה המביאה לידי שעמום" (כתובות נ"ט, ע"ב).

ראש מינהל החינוך הדתי, מינהל חברה ונוער - יחידת החמ"ד וכן צוות הכותבים של בתי הספר היסודיים והעל יסודיים חברו להוביל מהלך חשיבה מחודש על ניצול מיטבי של החופשה יחד עם הורים ומורים.

מטרת החוברת שלפניכם היא להביא למודעות כי עלינו להתכונן לחופשה ולתכנן אותה. הורים, מורים ותלמידים כאחד שותפים ואחראים לעשייה חשובה זו.

בחברת שלושה שערים

השער הראשון - ובו מאמרים שנכתבו על ידי אנשי חינוך ומעשה במטרה להרחיב, לחזק ולהאיר מחשבה בבואנו לתכנן את החופשה עם התלמידים.

השער השני - אשר בו הפעלות לבתי הספר היסודיים והעל יסודיים, שמטרתן נגזרת מהרציונאל שלעיל. כל הפעלה עומדת בפני עצמה, אך כולן יחד מהוות מכלול שמטרתו להתוות דרך במחשבה ובעשייה, בבחינת פנאי - הוא זמן האחריות המלאה של האדם (על פי הגדרתו של דב רפל).

1. סכנות החופשה, אחריות אישית והצבת גבולות.
 2. על חברות בכלל ומקומם של חברים טובים ומתאימים בחופשה בפרט.
 3. על צריכת תרבות וירטואלית.
 4. תכנון חופשה - החשיבות וכיצד עושים זאת.
 5. על שעמום ובטלה מחד וחיפוש משמעות מאידך, היינו יציקת תוכן וערך לפנאי.
- לבסוף, בחלק מן ההפעלות מוצעים "צ'ופרים" הכוללים טיפים והמלצות, מעין צידה לדרך. מומלץ לחלקם לתלמידים ולארגנם באופן שיישמרו ויהיו לעזר.
- השער השלישי** - המומלצים: רשימת ספרים וסרטים מומלצים להעשרה ולהנאה בשעות הפנאי.

"עיקרה של תשובה שהיא תיקון האדם, היא בהפסקת המלת אחריות למצב האדם על הזולת, ולקחת אחריות על גורלו מתוך אמונה, כי התצלחה הנמורה תלויה רק ברצונו הטוב של האדם" (אורות התשובה ט', א').

בברכת חופשת קיץ מועילה ומהנה,
צוות התכנים, יחידת החמ"ד, מינהל חברה ונוער
מיכל דה-האן, אפרת עמנואל, עדי צביאלי ושרה שיבר.

שער ראשון

אחרים

”כל זמן מאיר בתכונתו” (הרב קוק באיגרת לרב חרל”פ, אלול תרע”א) חמ”ד של חופש - על מקומנו החינוכי בחופשת הקיץ

אברהם ליפשיץ*

על פתח המבנה בישיבת חכמי לובלין בפולין מתנוסס הפסוק: ”לכו בנים שמעו לי יראת ה' אלמדכם” (תהילים קכ”ז ד). שאלו את ראש הישיבה, הרב שפירא זצ”ל, למה דווקא פסוק זה נבחר להופיע ככותרת מעל בית המדרש. השיב הרב: ”נאמר 'לכו בנים' ולא נאמר 'בואו'. מובן כי בין כתלי בית המדרש כולכם בנים השומעים לדבר ה', אלא שאנו מתפללים ומבקשים כי גם בשעה שתלכו מבית המדרש, ההשפעה של לימוד התורה תהיה מופנמת דייה וניכרת בכל דרכיכם. גם כשתלכו תהיו בנים שומעים, לומדים ומקיימים מתוך יראת ה'”.

במהלך שנת הלימודים אנו מחנכים את תלמידינו בעבודה קשה ומסורה, באהבה גדולה, במעקב אישי, בליווי, בשיחות משותפות, בדו-שיח אמיתי מתוך אמון מלא בתלמיד, ובפתיחת הלבבות. החינוך והאמון מסייעים לתלמיד לגלות את עצמו ולהביא את כוחותיו לידי ביטוי.

החופש בהיבט זה יכול לשמש כמבחן. האומנם ההשקעה הרבה עמדה במבחן? האם העובדה, שתלמיד הגיע בזמן לתפילה בבית הספר, יכולה להעיד על כך שגם בזמן החופשה נפגוש אותו שלוש פעמים ביום בתפילה במניין? זמן החופשה משול ל”נייר לקמוס” של העשייה החינוכית הרבה בה עסקנו בזמן הלימודים. ההשקעה הלימודית והרגשית, שאותה ניסינו לקיים עם תלמידינו, מגיעה לידי מבחן דווקא כשהתלמיד הוא בבחינת ”הולך” מבית המדרש.

אולם, ניתן לבחון את תקופת החופשה גם במבט אחר: תקופת החופשה מציבה אתגר גבוה יותר, בבחינת ”כל זמן מאיר בתכונתו”, והיא מזמנת ערכים מיוחדים והארה מיוחדת. בתום שנת הלימודים השאלה החשובה איננה יכולתו של הנער להתמודד עם עולם הפיתויים, הסתמיות והבטלה, אלא יותר מכך. זמן החופשה נותן הזדמנות לפיתוח אישיות עצמאית של התלמיד ולחיזוק וגילוי הבחירה האישית שלו.

למסגרת באשר היא יש ערך גדול. אדם נפגש במהלך חייו, עם מסגרות שונות בצמתים שונים: בלוח זמנים שהוא מחויב לו, בתנאי חיים שהוא מורגל בהם, במחויבות חברתית ועוד. גם במישור הרוחני האדם מוקף בתרי”ג מצוות, וגם הן, לכאורה, מסדרות את מסגרת

*הכותב הינו מנהל מינהל החינוך הדתי

החיים - מה מותר, מה אסור, "עשה" ו"לא תעשה". דומה, כי בהיבט מסוים שנת הלימודים שייכת לתפיסה זו, שהרי היא תקופה ממוסגרת והכרחית לבנינו האישי של תלמיד. במובן זה ב"חופש הגדול" הכול שונה. אין מסגרת, ואם קיימת היא נקבעת על ידי התלמיד עצמו, החופשי והמשוחרר לסדר יום שהוא קובע וללוח זמנים שהוא מחליט עליו. כתוצאה מכך הקשר עם עולם המצוות הוא רצוני, פנימי ונעשה על פי תחושתו האישית של התלמיד. ההנעה לקיום מצוות הינה אישית, ומתוך כך ההרגשה יותר משוחררת, ההזדהות הפנימית גדולה יותר, והאפשרות להגיע גבוה יותר או עמוק יותר קיימת. מתברר שאנו זקוקים להנעה הדו כיוונית הזו. אי אפשר בלי עבודת ה' מיראה לאורך כל השנה, ואסור שתחסר התחושה הפנימית, הטבעית והרצונית הנובעת מלבנו לעבוד את ה' מאהבה, בשמחה ובטוב לבב, כפי שמתאפשר לנו בתקופת החופשה. שתי התפיסות החינוכיות שנזכרו: החופש כתקופת מבחן לעשייה החינוכית ולהתפתחות הרחנית של תלמידינו; והחופש כזמן מיוחד לעבודה רוחנית מתוך הנעה פנימית, חשובות מאוד.

על פי התפיסה הראשונה, אנו עומדים ומתבוננים אם הצליחו תפילתנו והשתדלותנו החינוכית. חשוב לעמוד בקשר עם תלמידינו שיצאו לחופשה, דווקא משום שהם עלולים להיות במצב של נפילה, או משום שהם מתקשים בקיום מצוות בזמן החופשה. המפגש הכיתתי בקיץ, הטלפון השבועי להורי התלמיד ולתלמיד עצמו, המייל לפני שבת המקשר למאמר מתאים ועוד ועוד, כל אלה בוודאי יסייעו לתלמיד לזכור את "בית המדרש שממנו הוא בא, ודמות דיוקנו של הרב או המורה תעלה שוב לפניו.

אולם על פי התפיסה השנייה, זמן החופשה הוא הזמן המיוחד לגילוי עוצמתו של התלמיד ורצונו לקיים את חיי התורה מתוך בחירה. אין הכוונה שהתלמיד לא זקוק להיפגש פעמיים בחודש עם המחנך, המחזק אותו בדרכו, השמח לומר לו עד כמה הוא מאמין בו, השותף ללבטיו בעת הצורך והדואג לומר לו עד כמה הוא גאה בו. הקשר עם התלמיד ולוח הקיץ הבית ספרי כקומה נוספת לזו המוצעת במינהל, יסייעו לתלמיד לבחור נכון יותר את בחירותיו.

ועוד עניין...

וכי עולה על דעתו של מישהו מאיתנו שבנו או בתו יצאו "לעשות" את "שביל ישראל" (או כל יציאה אחרת מן השגרה והתנתקות מן המסגרת) במשך חודשיים וחצי, והוא לא יבקש לפגוש אותם, לשוחח עמם, לחזקם בעולם של תורה ורוח? האם לא יסמס "איך הולך? מה נשמע?" אומרים חז"ל: "כל המלמד את בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו" (רש"י, במדבר, ג' א') - תלמידינו הם בנינו!

מוסד חינוכי הוא לא רק בית חינוך! מוסד חינוכי הוא משפחה של ממש. וכמו שבמשפחה יש דאגה הדדית, אהבה ורצון פנימי עז לקשר עם כל אחד מבני המשפחה - כך מתבקש קשר עם התלמיד בזמן הלימודים, בזמן החופשה וגם שנים רבות לאחר שסיים התלמיד את חוק לימודיו, "כי משפחה לא עוזבים".

הדברים שנכתבו לא באו להביע בקשה. זהו תיאור מצב של מוסדותינו הזוכים לחן ולהתחנך עם תלמידינו, המסייעים זה לזה בצמיחה ובגילוי הכוחות של כלנו. אין ספק שיש מקום לאתנחתא, ל"חיזוק המצברים" (לא למילוי - הם חלילה לא התרוקנו...), ללימוד, להשתלמות, לחיזוק הקשר המשפחתי, למנוחה ועוד, אך יחד עם זה אי אפשר להתנתק מהתלמידים.

התוכנית "חמ"ד של חופש" נוגעת בשלושה מעגלים:

המעגל החיצוני - במעטפת הארצית של מינהל החמ"ד בשיתוף מינהל חברה ונוער הוכנה סדרה ענפה של פעילויות ארציות, מחוזיות, חלקן לבתי ספר יסודיים.

באתר מינהל החינוך הדתי יש פעילות אינטראקטיבית לכול אורך החופשה בנושאים תורניים, ערכיים ופעילויות העשרה, וכן ברכישת פנקס יומי - ללימוד תורה לתלמידי התיכון ועוד ועוד.

שני המעגלים הפנימיים -

האחד - תוכנית בית ספרית לקיץ, לתלמידים ולהוריהם (השמים הם הגבול...)
והשני, פנימי יותר, אישי יותר ומשמעותי יותר - קשר אישי של כל המורים (כולם מחנכים!) עם כל התלמידים. מטרתנו היא שלא יימצא תלמיד, שאנשי החינוך בבית ספרו לא יצרו עמו קשר לפחות אחת לשבועיים במהלך הקיץ.
נעשה, נשתדל, נתפלל ויהי ה' עמנו.

המשך הצלחה בעבודת הקודש ותודה לכולם.

האם קשה להיות דתי בחופש הגדול?

הרב ד"ר יוחאי הודיק*

מבוא

על הקיר החיצוני בישיבת "חכמי לובלין" בפולין נחרטו המילים "לכו בניו שמעו לי יראת ה' אלמדכם". שאלו את הרב מאיר שפירא, ראש ישיבת חכמי לובלין ומייסד הדף היומי, מדוע בחר לחרוט את המילים "לכו בניו", המבטאים התרחקות מהמוסד החינוכי, ולא את המילים "בואו בניו" המעודדות את התלמידים לבוא לישיבה ולהתחזק ביראת שמיים? ענה הרב שפירא: "האדם נבחן בהיותו מחוץ למוסד החינוכי, מעורב בין הבריות, ונדרש להתמודד עם מורכבות מציאות החיים". אכן, אין להשוות את כוחות הנפש והמשמעת העצמית הנדרשת מתלמידינו בהיותם במסגרת חינוכית מחייבת, לתקופת ה"חופש הגדול" במהלכה נחשפים בני הנוער ל"עיר ללא הפסקה" הכוללת מקומות בילוי, לסוגיהם השונים, אינטרנט, מפגשי בניו ובנות, סרטים, טיולים הרפתקניים ומנעמי העולם הגדול...

"במשך שנת הלימודים נדרשים בנינו ובנותינו לנצל כל רגע להתאמץ ולהוציא מן הכח אל הפועל את כל הפוטנציאל הגלום בהם. כל רגע יקר להתקדמות רוחנית בלימודי הקודש ולהרחבת ההשכלה בלימודי החול. עולמו המופלא של הקדוש ברוך הוא זוכה להתעניינות מוגברת. לפתע הכל קורס. מסתיימת שנת הלימודים בחגיגות רבה, ספרי הלימוד נערמים כאבנים שאין להם הופכים ומשתתקים קולותיהם והבל פיהם של תינוקות בית רבן.

עולמו הקסום של הקדוש ברוך הוא מפסיד אלפי סקרנים והוא שוקע בתהומות השכחה. הזמן הופך למצרר זול והבטלה יורדת לעולם."

להלן נדון בהתמודדות החינוכית הנדרשת עם אופיו והשפעותיו של החופש הגדול בשלושה מישורים:

- 1) החופש הגדול - מהותו ואתגריו.
- 2) קווי יסוד להתמודדות רוחנית.
- 3) האם קשה להיות דתי ב"חופש הגדול"?

* הכותב הינו מפמ"ר מחשבת ישראל בחמ"ד

החופש הגדול - מהותו ואתגריו

השפה העברית ולשון התורה משתמשות במושגים שונים כדי להגדיר את תקופת הזמן בה פורש האדם מעיסוקיו הרגילים ומקדיש את זמנו למנוחה, או לפעילויות השונות מפעילותו הרגילה במסגרת השגרתית של חייו. המושג "חופש" מתבטא בהקשרים שונים: שחרור מעול, התפרקות ושחרור משעבוד לאדם אחר. המשמעות הערכית הנובעת מביטוי זה אינה עולה בקנה אחד עם ההכוונה החינוכית התורנית היוצרת לאדם מסגרת גם בהיותו "משוחרר" ממסגרת פורמאלית של עיסוקיו. בהקשר זה ראוי אולי לאמץ את המושג חופשה המבטאת משמעות רכה יותר לפסק זמן ולתקופה מוגבלת.

המושג "נופש", בהקשרו התורני "שבת וינפש", מיועד להעניק לאדם תקופת זמן בה יוכל להתרכז בענייני נפשו. התרכזות זו אמורה לבטא עיסוק בעולם פנימי והתעלות רוחנית שעיקרה השתכללות האישיות וקידומה. משמעות זו אמורה בהחלט להוות אחת המטרות בתקופת החופש הגדול, אולם המציאות הריאלית ב"שטח" מלמדת כי הגשמת מטרה זו היא נחלתם של יחידי סגולה בלבד. מושג שלישי אפשרי בהקשר זה הוא מושג ה"שביתה". בהקשר התורני אנו מוצאים מושג זה בספר בראשית "וישב ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה... כי בו שבת מכל מלאכתו" (בראשית ב', ב'-ג'). משמעות השביתה היא סיום המלאכה. בוודאי אין כוונת המערכת החינוכית להעניק לתלמידים תחושה של סיום הלימודים ויציאה לתקופת חופש המבטא ניתוק מעיסוק רוחני.

לאור הנ"ל ניתן לומר כי החופש (או החופשה...) אינו אמור לבטא ניתוק ממסגרת קיימת, ואינו מבטא תקופת בטלה וחוסר מעש. תקופת החופשה מאפשרת התרעננות ו"מילוי מצברים" לאחר שנה שלימה של כפיפות למסגרת לימודית קבועה, שגרתית ובעלת דפוסיים קבועים. תקופת המנוחה נועדה לאפשר גיוון של פעילות ותשתית לצמיחה חדשה. האם חודשיים תמימים של חופש יצליחו לשמור את תלמידינו במסגרת בסיסית של אמונה, קיום מצוות ושמירה על ערכים חינוכיים? האם יהיה נכון לומר כי החופש ופריצת המסגרת השגרתית והפורמאלית מאפשרת מימוש שאיפות נסתרות שלא יצאו אל הפועל במסגרת התובענית של בית הספר? נציג להלן מספר מאפיינים המבטאים רצונות כמוסיים של הנוער. מאפיינים אלו מהווים מרכיב חשוב בהתמודדות החינוכית עם השלכות החופש הגדול על הנוער:

1) "אני רוצה לחיות" - הנער אומר תן לי חופש. בא לי לעשות מה שאני רוצה. אני רוצה להשתחרר מהמחויבות. אינני רוצה שתגביל אותי בשעה שהתרבות סביבי איננה מתנהגת לפי הכללים שלך.

- (2) "אני רוצה ריגושים" - הנוער חפץ בחוויות וריגושים, ודרישה זו מתחזקת לאחר קבלת ריגושים קודמים. כל דבר שריגש בפעם הראשונה איננו מרגש בפעם השנייה "כיוון שדש בה נעשית לו כהרגל".
- (3) "אני רוצה להבין" - אתה בא ותובע ממני אמונה בלי לנמק ולהסביר את דבריך. למה "מי אתה?!..."
- (4) "אני רוצה שקט" - הנער מבקש "עזוב אותי מאידיאולוגיות גבוהות". הוא מרגיש ניכור ואדישות... הוא אומר לך אתה צודק, אבל עזוב אותי.
- (5) "אני רוצה עכשיו" - אין סבלנות לתהליכים, אלא רוצים הכל מייד, "אינסטנט"...
- (6) "אני רוצה" - ה"אני" קובע והוא עומד במרכז. אני הכי חשוב לכן אני "שם פס" על המערכת והכללים. בא לי, ואני רוצה את זכויותי.

מאפייני ההתנהגות שהוצגו לעיל מלמדים בראש וראשונה כי אופיו ומהותו של ה"חופש הגדול" נעוץ בהכנת התלמידים ועיצוב אישיותם במהלך השנה והדגשת מוטיבים מרכזיים לפני החופש. תלמיד שעולמו הפנימי מבקש: "בא לי לעשות מה שאני רוצה, אני רוצה להשתחרר ממחויבות... אני רוצה ריגושים... אני עומד במרכז", ימצא בעולם התרבותי של החופש הגדול פורקן ליצרו, רגשותיו ומחשבותיו. פריצת מסגרת, חשיפה לסכנות, בטלה וחוסר זהירות בטיולים, יהוו פתרון "הולם" למאויים נסתרים שלא התבטאו במסגרת הפורמאלית של בית הספר במהלך השנה.

מאידך גיסא, חובה להדגיש כי החופש, דווקא לאור רמת הפיתויים הגבוהה וסיכויי הכישלון החינוכי, מהווה **הזדמנות מאתגרת** עבור הנוער. במהלך שנת הלימודים יוצקים המחנכים לנפש תלמידיהם ערכים, מצוות והשקפת עולם, אולם לא ניתנת לנוער "שעת מבחן" ארוכה ואינטנסיבית במהלכה יוכל לבחון את עומק ההפנמה, ההזדהות ויכולת היישום ב"שטח". לא ניתנת לתלמיד הזדמנות להציב מְרָאָה מול אישיותו באמצעותה יוכל לבחון את יכולת עמידתו במצבים קשים ומורכבים. תקופת "החופש הגדול" עשויה להוות הזדמנות ל"מימוש עצמי" והתמודדות עם אתגרים. מערכת חינוכית ראויה תדגיש באוזני תלמידיה את תקופת החופש כתקופת התרעננות חשובה שנועדה לעיכול רוחני של חומרי הלמידה בהם עסקו במהלך השנה החולפת. התלמיד יבין ויפנים את מהות החינוך למצוות:

"החינוך למצוות איננו אינטרס של אבא שלי, של סבא שלי, של הרב שלי או של כל רשת חינוך אחרת. החינוך למצוות זוהי היכולת להבין מי אני, מה מעשיי, מה הן שאיפותיי, מהו אופיי, מהן המידות שלי... הנקודה המרכזית היא האם המצוות והחינוך למצוות באות במקום שחייה במימי הירדן וטיולים, או שמא מטרותן לסייע לאדם לבנות את עולמו האמוני והרוחני בלי צורך בהפסקת הקפיצה לתוך הירדן"³.

בעזרת הכוונה מתאימה יוכל ה"חופש הגדול" להוות אתגר משמעותי הדורש מהתלמיד בראש וראשונה הפגנת אחריות ומימוש מעשי של הערכים האמוניים והחינוכיים שקיבל נוכח עולם תרבותי פתוח.

קווי יסוד להתמודדות רוחנית בחופש

אחד המאמרים הבולטים פרי עטו של הסופר יזהר סמילנסקי הוא המאמר "העוז להיות חילוני". במאמר זה משרטט הסופר את השקפתו בעניין ההבדל היסודי בין האדם הדתי לבין האדם החילוני:

"להיות חילוני זה להיות בעל תביעה לריבונות על חייו. בלתי מחויב מראש למצוות או לחיובים שלא באו מהכרעתו ומהסכמתו האוטונומית לרבות קבלת חולשתו, שגיאותיו ומחיר השגיאות על ראשו.

החילוני הוא מי שמקבל עליו עמידה מתמדת במצב מהפכני. אין לו את מי להאשים מעליו ואין לו אל מי לפנות שם. כל האחריות עליו. האחריות ומחירה, האחריות וכאב בדידותה אבל גם האחריות וריבונותה.

הדתי המצוי אינו מחפש. הוא כבר יש לו. עליו רק לקיים, רק לציית, רק לעשות כמצווה... הוא עומד וידיו מלאות לו, מלאות הלכות, תשובות ופוסקים.

מי שידידו מלאות - זה לא יוכל לקחת עוד. רק מי שידידו ריקות יוכל לקחת - כשיימצא. מבחינה זו אשרי ידיו הריקות של החילוני הן יתרונו. הן עשויות לחיפוש וכשיימצא יקח".

נוצר דתי מתבגר, בניגוד להשקפת העולם בקטע הנ"ל, אכן מחפש את דרכו ומבקש אתגרים והתמודדות שיאפשרו מימוש כוחות וביטוי לזהותו העצמית. נוצר זה מבקש לקבל סמכות ואחריות שיאפשרו לו לבחון את כוחותיו הרוחניים במציאות תרבותית מורכבת. לאור זאת נראה, לעניות דעתי, כי תיאור החופש מראש ע"י המחנכים כמצב בו יתבקשו בני הנוער להרגיש תחושת שליחות והתמודדות עם מצבים חדשים, בבחינת "ידיים ריקות העשויות לחיפוש", יעניק לחופש הגדול מימד של תקופת מבחן וניסיון אישי. הרב דסלר המחיש עיקרון זה בראייתו את ההתמודדות עם יצר הרע כשליחות המוטלת על האדם מאת בורא עולם:

"ישנה מדרגה גבוהה בהרבה ממנה והיא הפיכת הרע לטוב, על ידי שמבחין בכל התעוררות יצר הרע לא התעוררות לעשיית הרע, אלא אדרבא התעוררות לעשיית הטוב. האדם רואה בעצם ההתעוררות שליחות מהבורא יתברך שקוראו להתאמץ בעבודתו יתברך בעשותו ההיפך ממה שמסיתו יצרו. ובזה מתקרב האדם למדרגת

אברהם אבינו עליו השלום שהפך את היצר הרע לטוב... למי שזכה להפוך גם את הסתת יצרו הרע לטוב - אין רשות אחרת במציאות והכל אחדות גמורה ומוחלטת⁵.

תקופת החופש הגדול והחשיפה לגירויים מגוונים (סרטים, אינטרנט, חברה גרועה) אכן גורמים ליצר הרע "לעבוד שעות נוספות". ראוי למערכת החינוכית להתמודד עם סכנה זו טרום כניסת החופש. להלן מספר דרכים:

"הראשונה מבקשת לעקור את הרע שבאדם משורשו ולנטוע באדם נטייה אל הטוב. הדרך היא דרך ההסברה העמוקה, במטרה לרומם את אישיותו של האדם ולקדש אותה. לחבר אותה לאידיאלים גדולים ורמים עד שלא ימצא עניין ביצרים הנמוכים והשפלים.

השנייה מחפשת עצות לצמצום השפעת היצר. היא ממצאה "פטנטים" שונים על מנת לנטרל אותו. היא מוותרת על המלחמה האידאולוגית הכוללת ומסתפקת בעצות יעילות המונעות את החשיפה לגירויים יצריים מיותרים. היא מחפשת דרכים לצנן את היצר ולהשקיט את פעילותו. ההדרכה הטובה ביותר למניעת כשלונות מוסריים היא לברוח מניסיונות קשים "אל תביאני לידי ניסיון" וליצור תנאים נוחים לעבודת ה"⁶.

שורשן הפסיכולוגי של הגישות הנ"ל נעוץ בשתי אפשרויות. הגישה הראשונה מבקשת לראות בגורמים חיצוניים וגירויים סביבתיים את הגורם המכריע לפיתוחו והשפעתו של יצר הרע. לפי גישה זו ימליצו המחנכים להימנע ככל האפשר מחשיפה לגירויים ומהליכה למקומות מפוקפקים שעשויים להעצים את ההתמודדות עם כוחות שליליים. הגישה השנייה מבקשת לראות באישיותו של האדם והכונת כוחות נפשו את המפתח המשמעותי להתנהגותו המוסרית ואופי עבודת ה' שלו. לפי גישה זו שורש הרע אינו נעוץ בגורמים סביבתיים אלא בעיקר בשימוש ובתוכן שאנו מעניקים להם. לפי זה לא חייבים לשלול, מבחינה חינוכית, את הטלביזיה, האינטרנט, סרטים או כל גורם אחר, אלא להעמיד בפני המערכת התקשורתית והחינוכית את האידיאל לצקת ולגבש תכנים חינוכיים וערכיים למערכות תקשורת אלו. עלינו כמחנכים מוטלת החובה לאחוז בשתי השיטות. מחד גיסא להציג בפני התלמידים מערך של פעילויות חינוכיות, ערכיות, התנדבותיות ואחרות שירוממו את נפש התלמיד, ומאידך גיסא למנוע ולבקש להתרחק מגירויים סביבתיים וחינוכיים.

בהקשר זה מומלץ לעיין בדברי ר' יהודה הלוי בספר "הכוזרי". בספרו מוצעת גישת האחריות, הניווט והתחושה שנוכל להתגבר אם רק באמת תהיה המטרה חשובה בעינינו:

"החסיד הוא המושל שהרי כל חושיו וכוחותיו הנפשיים והגופניים סרים אל משמעתו, והוא מנהיג אותם הנהגה מדינית ממש, כמו שנאמר: 'ומושל ברוחו מלוכד עיר'. והוא האיש הראוי לשלוט, כי אילו עמד בראש מדינה היה נוהג בה בצדק כשם שנהג מנהג צדק בגופו ובנפשו. הוא חוסם את הכוחות המתאווים ומונע אותם מעבור גבולם - לאחר

שנתן להם חלקם וסיפק להם כל מה שממלא חסרונם... אולם אין החסיד מניח לאחד האיברים והכוחות לעבור את הגבול"⁷.

יש לשים לב. ריה"ל אינו מתנגד לשימוש בהנאות העולם לסוגיהן, אלא מגביל את השימוש בהם בהתאם לצרכי האדם הגופניים והרוחניים. לא מומלץ לצאת ב"מלחמה חזיתית" נגד התרבות המערבית לסוגיה השונים, מאחר ותרבות זו תופסת חלק נכבד משעות הפנאי של תלמידינו. עלינו לעודד את הצריכה תוך הדגשת הצורך ביצירת סייגים וגבולות בשימוש. המורה ידגיש לתלמידים כי ההתמודדות עם היצר ויכולתנו לשמר את תדמיתנו ואמונתנו הדתית בתקופת החופש איננה משימה קלה. הרב סולוביצ'יק מחדד היבט זה בכתיבתו:

"כשהאדם מזדמן עם האל לפונדק אחד, הוא נתבע ע"י האל להקרבה עצמית המתבטאת במאבק עם יצריו הפרימיטיביים, בשבירת הרצון... הקרב את קרבנך! זה הצו העיקרי הניתן לאיש הדת. בחירי האומה, מאותה שעה שגילו את האל, התעסקו בפעולת הקרבה מתמידה"⁸.

כדי להצליח בהתמודדות זו מוטלת על מערכת החינוך משימה מורכבת המתבטאת בחיזוק רצון התלמידים להצליח במשימה, בלי לוותר על שאיפות החופש וחלומות גיל ההתבגרות, והכל על בסיס תהליך הפנמה פנימית של התלמידים ביחס לערכי טהרה וקדושה מחד גיסא, ונזקי החשיפה לגירויים מיותרים מאידך גיסא. מומלץ ללמוד עם התלמידים את שני המקורות הבאים בהקשר המדובר ולפתח דיון משותף סביב משמעותם החינוכית והמעשית.

הראי"ה קוק בספרו "אורות הקודש"⁹ מדגיש את חשיבות הרצון ככח מניע לפעולת האדם ומבדיל בין רצון האדם בתקופת הילדות, בדרך כלל רצון בוסרי, לבין רצון האדם בתקופת ההתבגרות. בתקופה זו רצון האדם משולב בהיבט אידיאליסטי ששואף לעשיית טוב וחסד ולהגדלת האור בעולם, ומאידך גיסא בהיבט בוסרי-פראי שמהווה כח מניע שלילי. הכוונת הרצון בתקופת ההתבגרות תלויה בבחירתו החופשית של הנער או הנערה המתבגרים:

"הרצון הוא מקור החיים... בילדות האנושיות הרצון הטבעי של האדם צריך חינוך של כניעה, של שבירה ושל היפוך. כל זמן שהאדם הולך ומשתכלל כך רצונו העצמי נהפך לטובה ושבירתו של הרצון מאבדת טובה רבה. הדבר קשה מאוד בדמדומי חמה, בין פרק לפרק. שאז מעבר מזה מונח הרבה פראות ברצון, ששבירתו היא עליה ופיתוח, ולעומת זה מונח ברצון כח אור וטוב".

שורש ההכוונה לתקופת החופש נעוץ ביכולת המערכת החינוכית לכוון את התלמידים להעצים את "כח האור והטוב" על פני יסוד הפראות והיצריות השלילית. כדי להגיע לתובנה זו חייב התלמיד לעבור תהליך עצמי של הפנמת הנזקים בחשיפה לגוריים חיצוניים, מול יכולת ההתגברות וההנאה הצרופה מהחופש. התלמוד במסכת ברכות מעמת את שני התהליכים וקובע את העדיף בין השניים:

"ואמר ר' יוחנן משום ר' יוסי: טובה מרדות אחת (תהליך פנימי שאדם עובר מעצמו - ר.י.) בלבו של אדם יותר מכמה מלקויות, שנאמר "ורידפה את מאהביה..." ריש לקיש אמר יותר ממאה מלקויות"¹⁰.

התלמידים יבינו כי אין כוונה לשלול מהם את תחושת החופש או העיסוק בהנאות גשמיות מסוגים שונים. ציווי התורה "קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלוקיכם" (ויקרא י"ט, ב') מכונן את האדם להבנה שיש ביכולתו להיות בתוך הטבע והעולם ולשמור על קדושתו וגבולותיו. האדמו"ר מאפטא בפירושו לפרשת קדושים כותב בעניין זה: "אל יאמר אדם איך אפשר לבוא לבחינה זו, הלוא התאוה שולטת על הרצון... ואיך אפשר שבשעה שעוסק בהנאות הגוף ימשוך גם לזה קדושה? לזה אמר "כי קדוש אני ה' אלוקיכם" היינו, כמו שה' יתברך ממלא את כל העולם ועם כל זה הוא מובדל מכל העולם, כך גם האדם".

המפתח העיקרי להצלחת ההתמודדות החינוכית היא דמות המורה ומסריו. בהקשר זה חשוב כי המחנך ישתתף עם התלמידים, מתוך הזדהות, בחוויותיהם וכשלונותיהם ובד בבד יציג המורה בכנות את עצמו. המורה לא ינסה להציג את עצמו כאדם מושלם אלא כאדם החותר באופן מתמיד אל השלמות גם אם לא תמיד מצליח להשיגה. בהקשר זה נצטט את דבריו המשמעותיים של המחנך הרב מונק¹¹:

"הנחת היסוד של כל חינוך המבוסס על דוגמא אישית - ואיני יודע אם יש חינוך ללא בסיס זה - היא שהמחנך הוא אדם שטוף יצרים, נאבק עם עצמו ועם רוח הזמן המתנכל לאידיאלים, נכשל ומתעודד, נופל וקם... מעולם אין הוא מוכרע על ידי יצרו לחלוטין, ולעולם אין הוא נושא את כתר הנצחון בידיו. שכן ככה, ואלה הם החיים של בני האדם בני בשר ודם.

המחנך אשר היה מכריע את היצר לחלוטין היה מפסיק להיות דוגמא של אדם. מחנך אמיתי יכול להיות רק זה אשר מבעד לכל כשלון מבצבצת נשמתו הנאבקה, שאיפתו להתקרב לערך המוחלט, כנותו עם עצמו ועם חבריו, היודע את שגיאותיו ומבקש את דרכו לתיקון, את האמת שתשמש נר לרגליו תמיד".

בד בבד עם ההזדהות והאמפתיה לשאיפות התלמידים ורצונם בחופש גדול אמיתי ומשוחרר ממחויבות, מוטלת חובה עלינו כמערכת חינוכית לקבוע תקנים ולהדגים ערכים:

”יש הבדל יסודי בין הדרך הישנה של הטלת הגבלות והדרך החדשה של קביעת תחומים. בעבר, היו מתעלמים לעיתים קרובות מרגשותיו של בן העשרה. ההגבלות היו נקבעות תוך כעס והתדיינות ובשפה שהזמינה התנגדות. הגישה המודרנית קובעת תחומים, בדרך השומרת על כבודו העצמי של המתבגר. ההגבלות אינן שרירותיות ואינן תוצאה של עקשנות. הן נשענות על ערכים ומטרתן לבנות ולבסס את האופי... אנו מתירנים כאשר אנו עוסקים ברגשות ובמאויים, אנו מכבדים את דעותיהם והעמדתם של בני העשרה, אנו לא מזלזלים בחלומותיהם ובתשוקותיהם אולם אנו שומרים לעצמנו את הזכות להפסיק ולכוון חלק מפעולותיהם... אנו חייבים לשמור על ערכים ועל תקנים המגינים עליהם ועל החברה”¹².

האם קשה להיות דתי ב”חופש הגדול”

העדר מסגרת מחייבת של בית הספר טומן בחובו סיכונים לא מעטים לשימור ההתנהגות הדתית בחופש. אחד האתגרים העיקריים בהיעדר המסגרת הרגילה הוא יצירת מוטיבציה לקום בבוקר לתפילת שחרית ולא להמשיך לישון ”שנת מלכים” עד שעות הצהריים. אתגר שני מתבטא בצמצום שעות הצפייה בטלביזיה או הגלישה באינטרנט. עיסוקים אלו, הנמשכים בתקופת החופש זמן רב מהרגיל, יוצרים אצל הנוער פאסיביות ובמקרים רבים גירוי יצרים הפוגע בטהרת הנפש. הגלישה באינטרנט מובילה את בני הנוער לניהול שיחות חופשיות עם אנשים בלתי מוכרים ולפעמים מסוכנים. בהקשר זה ראוי לציין את דברי התלמוד: ”כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושים: לא היו חותמים על השטר אלא אם כן יודעים מי יושב עמהם, ולא היו נכנסים בסעודה אלא אם כן יודעים מי מיסב עמהם”¹³. עודף הזמן הפנוי בתקופת החופש עלול להוביל לחוסר מעש ובטלה, חיפוש ”אתגרים” מפוקפקים במסגרות מגוונות, ולפעמים תחושת תיסכול עצמי בעקבות אי מימוש פוטנציאל אישי. על רקע מצב נפשי זה ניתן לראות בני נוער חווים לראשונה טעמו של עישון והתמכרות לנרגילה ובמקרים קיצוניים התמכרות לסמים. עיסוקים אלו מבטאים תחושה מדומה של חופש, התרוממות רוח, שבירת השיגרה בחופש, רצון להזדהות עם ”דמויות מופת” מפוקפקות ולהיות ”זרוק” ופריצת מסגרות מקובלות. לאור תיאור זה נשאלת השאלה האם יהיה נכון לקבוע כי קשה לנוער לשמר את דתיותם בטהרתה בתקופת החופש? התשובה לשאלה זו נמצאת בראש וראשונה בתפקידו ומקומו

של "החופש הגדול" בתודעת הנוער. אם נצליח ליצור אצל הנוער את המודעות והמוטיבציה לעובדה שהחופש נועד להתרענות והגשמת אתגרים, שלא תמיד ניתן לעשותם בשלימות בתקופת הלימודים, תיווצר אצל הנוער שאיפה להגשים אתגרים אלו. בדרך זו נוכל במהלך החופש ליצור מוקדי התנדבות, מפגשים מעניינים עם אישים ומעשים שאין זמן לפגוש אותם בתקופת הלחץ של הלימודים. מוקדי בילוי מעניינים ומבוקרים ואתגרים רוחניים ומעשיים (נושאי פרסום...) שיהוו אתגר ממשי לצמאון ששורשיו חיוביים.

העמדת תקופת החופש כ"תקופת מבחן" בשונה מהמבחנים הרגילים, במהלכה נדרש הנוער להוכיח את בגרותו, לממש מעשית את הערכים שספג בתקופת הלימודים, להתמודד כאתגר עם הסיכונים שהזכרנו לעיל - ולנצח. כל אלו עשויים להבטיח שלא קשה להיות דתי בחופש הגדול, אלא אדרבא, תקופה זו יכולה להוות תנופה והעצמה של הנוער לקראת שנת הלימודים החדשה:

"יזכור האדם וישמור את זה, בברור נתיבות חייו, כי לא פחות או גם הרבה יותר, ממה שיש לבדוק וליישר את היחסים אשר בינו ובין סביבתו ברעיון ובפועל, יש לעסוק בזה בסידור מערכות עולמו הנפשי הפנימי הרגשות העולות בקרבו וקביעת יחסיהן, לטובה וברכה, עם שאר חלקי נפשו ורוחו... וכפי מידת ההשלמה וההתאמה, מבית ומחוץ, כן תגדל הצלחתו האישית"¹⁴.

1. אבינר, הרב ש. אמונת החינוך, הוצ' מעליות, ירושלים תשס"א, עמ' 248. ספר זה היה לנו לעזר רב בכתיבת המאמר. תודתנו למחבר.
2. גודמן, י. "תמורות בתרבות הנוער הציוני דתי היום", בתוך: החינוך לאמונה בדורנו, הוצ' אל-עמי, ירושלים, עמ' 73.
3. וישליצקי, הרב א. "חינוך למצוות - מחויבות מתוך חופש", בתוך: החינוך לאמונה בדורנו, הוצ' אל-עמי, ירושלים, עמ' 17.
4. סמילנסקי, י. "העוז להיות חילוני", בתוך: הישראלי כיהודי - יהדות וציונות וחינוך, הוצ' עם עובד, 1977.
5. דסלר, הרב א. מכתב מאליהו, חלק ב', עמ' 211.
6. אבינר, הרב א. אמונת החינוך, הוצ' מעליות, ירושלים תשס"א, עמ' 195-197.
7. ר' יהודה הלוי (ריה"ל), הכוזרי, מאמר שלישי, סעיף ה'.
8. סולוביצ'יק, הרב י.ד. בסוד היחיד והיחד (פלאי, ר. - עורך), הוצ' אורות, ירושלים תשל"ו, עמ' 427.
9. קוק, הרב א.י. אורות הקודש, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים.
10. מסכת ברכות, דף ז'.
11. מונק, הרב מ. בנתיב הערכים, הוצ' ההסתדרות הציונית העולמית, עמ' 127.
12. גינות, פרופ' ח. בין הורים לבני העשרה, הוצ' מודן, תל אביב, עמ' 117.
13. סנהדרין, כ"ג.
14. קוק, הרב צ.י. אור לנתיבתי, עמ' קע"ג.

שעמום, משמעות ומה שביניהם

ד"ר אמנון אלדר*

חופשת הקיץ המתקרבת מזמנת אותנו לדיון רציני באשר להתמודדות עם האיומים והסכנות הכרוכים בשעות שמעבר לשהייה בבית הספר בכלל ובחופשות בפרט, שפריקת עול והיגררות להתנהגויות מסוכנות והרסניות הן רק חלק מהם. עם זאת, מובן שהחופשה טומנת בחובה גם אפשרויות והזדמנויות חינוכיות-ערכיות רבות.

הסכנה הגדולה הרובצת לפתחם של תלמידינו בחופשת הקיץ נובעת מהזמן הפנוי הרב העומד לרשותם, העלול להפוך לזמן בטלה. כאשר רוצים להתמודד עם בעיה, הדרך לפתרונה מתחילה בהבנת שורש הבעיה, וכך גם כאן.

מה יש בבטלה שהיא הרסנית ומסוכנת כל-כך? במסכת כתובות נאמר "...הבטלה מביאה לידי שעמום" (כתובות נ"ט עמוד ב'). פירושים רבים ניתנו לאותו שעמום הבא בעקבות הבטלה. רש"י אומר: "דאין שעמום אלא ביושב ותוהה..." (כתובות סא עמוד ב), ובמילון השעמום פירושו אדישות ועייפות, שהן שורש הרע.

אם נבדוק את אותיות המילה שעמום נבחין שהיא היפוך אותיותיו של המושג משמעות בתוספת האות תי"ו. כלומר, השעמום שווה להיפוכה של המשמעות, היינו חוסר משמעות בחייו של האדם הנגרם על ידי הבטלה. הוספת האות תי"ו - התוכן, עשויה להפוך את חוויית השעמום לחוויית משמעות קיומית.

בספרו "האדם מחפש משמעות" כתב ויקטור פרנקל על "השאיפה לפשר". הוא טוען כי האדם באשר הוא אדם שואף לפשר ולמשמעות בחייו, ושאיפה זו היא כוח ראשוני המניע אותו. לדבריו, אנשים שחיים ללא תחושת פשר ומשמעות, חיים ב"ריק קיומי", המתבטא בעיקר בשעמום. חופשת קיץ ארוכה, לדוגמה, גורמת לתלמידים לחוש בהעדר תוכן משמעותי בחייהם ומגלה את הריקנות המפחידה שבתוך עצמם. "מקרי התאבדות לא מעטים מקורם בריק קיומי זה. תופעות נפוצות כשיכרות וכעבריינות-נוער יובנו רק אם נכיר בריק הקיומי שביסודן" (שם, עמ' 130). כלומר, לתחושה של חיים נעדרי פשר לחלוטין יש השפעה מזיקה והרסנית ביותר. אם כן, חיפוש חוויית המשמעות הוא האתגר הניצב בפנינו, כשאנו דנים בהתמודדות עם תוצרי שעות הפנאי - החופשות - השעמום - הריק הקיומי של תלמידינו בימי חופשת הקיץ.

הנחות היסוד שלי הן: א. בני הנוער מטבעם הם אחראיים. ב. בני נוער אינם מקובעים, אלא

*הכותב הינו מנכ"ל רשת אמי"ת.

אוהבים להוביל שינויים. ברגע שיכירו, יבינו ויפנימו את הצורך הנפשי של כל אדם למשמעות בחייו, הם יפעלו בחתירה להגיע אליה.

תפקידנו כמחנכים הוא להגדיל ולהרחיב את שדה הראייה של התלמידים, עד שיכירו ויראו את מלוא הטווח של פֶּשֶׁר, משמעות וערכים, לכוון אותם ולעודד את שאיפתם לחולל שינוי עבור עצמם ועבור זולתם. ניתן לגלות את הפשר והמשמעות בדרך המשימתית-ערכית של עשייה, והאתגר הוא חשיפת האפשרויות הרבות והמגוונות לעשייה ערכית משמעותית. הרב אליהו דסלר בספרו "מכתב מאליהו" כותב: "כאשר ברא אלוקים את האדם עשהו לנותן ונוטל: כוח הנתינה הוא כוח עליון הבא ממידות יוצר הכל ברוך הוא... אבל כוח הנטילה הוא אשר יתאוה האדם למשוך אליו את כל הבא בתחומו" (קונטרס החסד).

ה' ברא באדם שני כוחות מנוגדים: כוח הנתינה וכוח הנטילה. כוח הנתינה - לתת מעצמו כדי להיטיב עם זולתו גם בלי לצפות לתמורה. כוח הנטילה - בבחינת "הכול מגיע לי" - האגואיזם. בין שני הכוחות הללו בתוכנו מתחולל מאבק נצחי: האם נעדיף את הנתינה או חלילה ניכנע לכוח הנטילה? הרב דסלר מסיים שם ואומר שכאשר אדם נותן מעצמו לזולתו, בכך מתפשטת ומתרבה אישיותו ועוצמתו, ולמעשה הקבלה הטובה ביותר לאדם היא הנתינה שלו. בחיפוש אחר המשמעות הערכית בחיי תלמידינו, עלינו לסלול את דרכם ולהובילם לניצחון כוח הנתינה על כוח הנטילה.

אחת הדוגמאות המאלפות כיצד להתמודד עם אתגר חופשת הקיץ ולהפוך את השעמום לחוויה משמעותית של ניצחון כוח הנתינה, היא כפר הנוער אמי"ת פתח תקווה, בית ספר שש-שנתי. בזכות חשיבה יצירתית של צוותי הכפר - מבוגרים וצעירים, נבנה מערך חינוכי להתמודדות עם הסיכונים והאתגרים של שעות הפנאי והחופשות.

בשלב הראשון - התקיימו פעילויות להעלאת המודעות ולהכרה בכך שעיסוק בנושא חופשת הקיץ הוא חלק אינטגרלי מהמערך החינוכי של בית הספר. אם חפצי חיים אנו, חובה עלינו לקבל אחריות לחינוכם של התלמידים לבחירות נבונות בכלל, ולתכנון החופשה ומהלכה בפרט.

בשלב שני - הנהלת בית הספר, המורים והעובדים פעלו בשותפות מלאה עם ההורים והתלמידים בהבנת הבעיות שאיתן יש להתמודד ובהצעות לפתרון.

בשלב שלישי - הועלו חלופות מגוונות לפעילות בחופשה בפני ההורים והתלמידים. ההצעות כללו פעילויות בתחום הכפר ומחוצה לו. רוב הפעילויות היו אתגרים של נתינה לזולת.

בשלב רביעי - נבנה לוח זמנים אישי לכל תלמיד לכל ימות החופשה. בבניית לוח הזמנים היו שותפים תוך משא ומתן, התלמיד, ההורה ואיש צוות מבית הספר. כל תלמיד חתם על הלוח האישי שלו, שכלל הגדרות ברורות ומשמעות החרגה מהתוכנית.

בשלב חמישי - נבחרה משימה בה התלמידים חנכו ילדים בעלי תסמונת דאון במסגרת קייטנת ית"ד לילדים, המתקיימת בכפר זה מספר שנים. תרומתה המשמעותית לחונכים, תלמידי הכפר, אינה פחותה מתרומתה לילדים בקייטנה. העצמתם האישית באה לידי ביטוי בחופשה ולאחריה במשך שנת הלימודים.

אפשרות נוספת להתמודדות משמעותית עם הריקנות, הבטלה והשעמום שבימי החופשה היא חשיפה לפעילות המאתגרת של תנועות הנוער, בהן קיים פוטנציאל אדיר של יישום כוח הנתונה על ידי מעורבות, אחריות ומחויבות חברתית-קהילתית. זכורים לכולנו ימיה הטובים של תנועת הנוער, ימים שבהם הייתה גאוה רבה להשתייך אליה. היו אלו זמנים שבהם היינו חדורי מוטיבציה לתרום למען הכלל, והמאושרים שבינינו יצאו אף ל"הגשמה". עבור המבוגרים משקפת התנועה את עולם הערכים שהיה קיים פעם - עולם פחות אינדיווידואלי ויותר אידיאלי. יש לעודד את בני הנוער להשתייך לתנועת נוער ולפעול בה בימי החופשה. יש לעודד לכך גם את אלו שבמשך השנה אינם חברים בתנועה. יש לאתגר את תנועות הנוער בהכנת משימות ערכיות ומשמעותיות, שתעוררנה בכל הנערים והנערות רצון להיות חלק מהן בשל תחושת הפשר והמשמעות שהן מקנות, ובשל העובדה שהן מאפשרות לבני הנוער להוביל שינוי בחברה.

ולסיום, המציאות בשטח - הווירטואלית והממשית - מחייבת אותנו, המבוגרים-המחנכים, לקחת אחריות יחד עם בני הנוער גם על שעות הפנאי ובמיוחד על החופשות. אסור לנו, המנהלים והמחנכים בבתי הספר, להגביל את מרחב פעילותנו רק לתחום בית הספר, אלא יש להרחיבו באופן משמעותי! יחד עם בני הנוער עלינו לחפש ולמצוא באופן מעשי את המשמעות, את האחריות ואת הנתונה גם בשעות הפנאי ובחופשות. זהו אתגר אדיר העומד לפתחנו! כולנו, כל הגופים בציונות הדתית, יחד עם המינהל לחינוך דתי והעומד בראשו, חייבים להירתם ולפעול בנושא חשוב זה.

יחד בעז"ה נעשה ונצליח!

הורים ממאדים וילדים מנוגה - מכתב גלוי להורים

יונה גודמן*

להורים היקרים, שלום רב!

משברים לא קלים פוקדים לעתים עולים חדשים, המגלים שאין הם מבינים את שפת התושבים הוותיקים בארצם החדשה או את שפת ילדיהם שלהם. פערי מנטאליות ושונות בין תרבויות עלולים ליצור מתחים חריפים. שורש הקשיים טמון בעובדה כי שני הצדדים פשוט מדברים בשפה אחרת. תחושה זו של פערי שפות וציפיות, החוצצים בין עולים לוותיקים, היא משל למה שקורה (גם) בלא מעט משפחות בימי הקיץ. לעתים מצפים ילדי המשפחה ל"חופש מהחיים" ולא רק מהלימודים. בלי לשים לב הם חיים מבילוי לבילוי. הם אוכלים, מתקלחים (לפעמים...), לוקחים כסף, רצים מבילוי לבילוי ומשאירים מאחוריהם שובל של כלים, בגדים ושלל חפצים שהורים צריכים לסדר. למותר לציין כי הנחות המוצא של ההורים בדבר האופן בו ראוי שייראה הקיץ של ילדיהם הן אחרות לגמרי. אך בפועל, במשפחות מסוימות ההורים עובדים בקיץ שעות נוספות כדי לממן נסיעות אין-סופיות של ילדיהם לקניון ולבאולינג, למחנה ולקייטנה, לים ולסרט (התאימו את הדוגמאות לגיל הילדים ולאופי המשפחה). ההורים אמנם שמחים שהילדים זוכים למנוחה ולהנאה, אך מצפים לשותפות בהפעלת הבית ולפעילויות קיץ הכוללות גם עשייה ערכית ומשמעותית. ימי הקיץ הם זירת הניסויים בה לעתים מתעמתים ההורים וילדיהם סביב השאלה האם תפקידו של הצעיר הוא רק לבלות וליהנות, או גם לתרום ולעשות: בעזרה בבית, בחסד לנזקקים, בלימוד תורה ובתחומים ערכיים אחרים. הפער בין ציפייה לימים מלאי "כיף" ובילויים ובין ציפייה לימים שיש בהם (גם) משמעות, הוא היוצר לעתים מתחים פנים-משפחתיים המגיעים לשיא בימי החופש הארוכים (מדי...).

פתיחה זו מביאה למסקנה פשוטה: כדי ליצור קיץ משמעותי ומהנה (גם להורים) יש צורך בעבודה הורית. אין חופש מהורות בימי הקיץ ונדרשת חשיבה ובנייה חכמה כדי שכולם יצאו נשכרים. בשורות הבאות נציג כמה הצעות פרקטיות העשויות לתרום ליצירת קיץ משפחתי איכותי ומפרה. אמנם לכל משפחה ציפיות וסולם ערכים ייחודי משלה, אך חלק מההצעות עשויות לשמש נקודת תשתית עליה תוכל כל משפחה לסלול את דרכה.

1. תכנון: לפני שניגשים לקביעת תוכניות הקיץ עם הילדים, יש צורך בחשיבה מוקדמת של ההורה/ההורים. עליהם להחליט: מהי לדעתם שעת חזרה (הביתה) סבירה? כמה שעות מחשב ביממה הן לדעתם הגיוניות כמה כסף יסכימו לתת לכל ילד (לפי

* הכותב הינו ראש תחום אמוני, מכללת "אורות", אלקנה.

גילו) למטרת בילויים? רק אם ההורים יגדירו לעצמם מראש את ציפיותיהם, ניתן לעבור לשלב הבא, של דיאלוג על נושאים חשובים אלו עם הילדים.

2. דיאלוג: לפני תחילת החופש יש לשבת עם כל ילד (ונער) לחוד, לשם דיון משותף על תוכניות הקיץ שלו. השיחה צריכה להיות באווירה טובה (חצי אבטיח קר לא יזיק...). נקודת הפתיחה של השיחה צריכה להיות הקשבה כנה, בה יברר ההורה בכנות עם ילדו: "מה הציפיות שלך מהקיץ?" השאלות המכוונות צריכות להוביל לחשיבה ולשיחה גם על בילויים שהוא מבקש להספיק, אך גם על עשייה ערכית שהוא יתגייס למענה במקביל לשותפות בעול המשפחתי.

יש לברר יחד שאלות כמו: "כמה זמן תוכל כל יום להקדיש לשותפות בבית?" (שימו לב: אנו לא מבקשים "עזרה לאימא" - כי בית נקי אינו רק צורך של אימא, אלא "שותפות בבית"). ראוי לדבר על גבולות תוך בחינת שאלות כמו: "כמה שעות מחשב ביום הן סבירות בעיניך?" מתוך דיאלוג, יקבעו ההורים לילדיהם את מסגרות ההתנהגות לקיץ הקרוב בבית ומחוצה לו. עיקרון זה נכון אף בנוגע להוצאות כספיות. יש ילדים שבכל יום מבקשים סכום קטן (לקניון, לסרט וכדומה), אך הסכומים הקטנים מצטרפים לסכומים גדולים (עקב תשלום על מחנה, תשלום על טיול נוער וכו') ויחד מגיעים לסכומים גבוהים מאוד. נוכח מצב זה יש משפחות שיבכרו לקבוע עם הילד סכום כסף חודשי, העומד לרשותו תוך העברת האחריות אליו לקבוע מתי להצטרף לחבריו לפעילות הכרוכה בהוצאה כספית ומתי הוא ישכנעם לקיים קומדיזי מקומי.

3. שותפות: הקיץ הוא הזדמנות טובה להעמקת קשרי הורים-ילדים. מומלץ לבחור עם כל ילד פעילות שבועית קבועה שהוא עושה עם ההורה. אחד יבחר יצירה ואחר - ספורט, אחד יבחר ללמדו שימושי מחשב (הילד את ההורה...) ואחר - רכיבה על אופניים בשעות הערב. העיקרון הוא ה"יחד" והמודעות כי דווקא בקיץ עלינו להקדיש לכך יותר זמן. כל זאת בנוסף לאדן היסוד של לימוד תורה משותף.

4. שיחה משפחתית: בנוסף לעבודה הפרטנית עם כל ילד, ראוי גם להעמיק את העשייה ההורית מול כלל הילדים יחדיו. רכיב ראשון במעלה לענין זה הוא השיחה המשפחתית. למותר לציין כי אף היא צריכה להיות ברוח נעימה (כאן המקום לחצי השני של האבטיח...). בשיחה ילובנו יחדיו תוכניות משפחתיות משותפות וכן כללי התנהגות משפחתיים אשר יקלו על כולם לעבור יחדיו את ימי הקיץ באווירה טובה ובונה.

5. דוגמה אישית: לעתים אנו משדרים מסר כפול: מצפים מהילד כי לא רק יבלה אלא יעשה גם מעשים של חסד, למרות שהפעילות המשפחתית המשותפת

אינה כזאת. בהרכב משפחתי מלא יוצאים רק לאכול פיצה או לכמה ימי חופשה משפחתית מהנה, אך ברמת המשפחה אין מקדישים זמן גם לחסד או ללימוד תורה משותף. המסר הסמוי הוא כי אנו כמשפחה - פטורים, ורק אתה, הצעיר, חייב (בחסד או בלימוד תורה). דוגמה אישית בריאה כוללת מבצעי חסד של המשפחה כולה. הפעילות יכולה להיות חד-פעמית (ערב משפחתי המוקדש לסיוע באריזת חבילות בבית תמחוי) או קבועה (בישול שבועי של אוכל לנזקקים).

6. לוח קיץ: התוצר של כלל הדיונים צריך להיראות כלוח קיץ גדול. יחד עם כל ילד כדאי לתלות לוח קיץ, הכולל הן את אירועי הביולי המתוכננים והן את אירועי התוכן המתוכננים. ישנם בתים בהם ניתן לראות בימי הקיץ "לוחות קיץ" גדולים של כל ילד תלויים זה לצד זה על המקרר הביתי. שלבי בניית הלוח פשוטים: תחילה יעלו אירועים אזוריים וקהילתיים (של בית כנסת, תנועת נוער, קייטנה וכו'). לאחר מכן יועלו על הלוח אירועים משפחתיים משותפים, ולבסוף אירועים אישיים שהילד מתכנן בעצמו. יודגש כי החשיבה המשותפת על הלוח המתוכנן (אף אם פה ושם יחרגו ממנו) היא עצמה מחנכת ללקיחת אחריות לגבי הזמן והתרבות, וכן לעודד שלל תכונות מבורכות.

7. תחזוקה: כל תוכנית היא בסיס לשינויים ולשחיקה. כך אצל מבוגרים וכל שכן אצל ילדים בימי החופש. ראוי לעצור מעת לעת כדי לבחון יחד עם כל ילד כיצד מתממשת תוכניתו. לזהות היכן שאיפותיו מתממשות והיכן ראוי להכניס שינוי כדי לממשן בצורה טובה יותר. בדומה, ראוי כל כמה שבועות לקיים "שיחה משפחתית" חדשה, לשם בדיקה משותפת איך הקיץ מתקדם, מי מרוצה מהכלליים והתוכניות שגיבשנו יחדיו ולשם חשיבה על שינויים אפשריים ברכיבים אלו.

במקום סיכום:

כל שנכתב עד כה יכול להיכתב בכל מסגרת חינוכית, לאו דווקא של ציבור דתי. ברם, אצל משפחה דתית ראוי לבחון יחדיו כיצד ניתן להאיר בתוך המשפחה את כל הנאמר כאן מתוך עולמנו האמוני. אלו ערכים ופעילויות נוספות נטפח כדי להדגיש את הפן הייחודי של דרכנו הציונית-דתית? כיצד נחזק בקיץ את התפילה ואת קיום המצוות, את יראת השמים ואת יסודות האמונה? כיצד נטפח את הקשר לארץ ואיך נעמיק את הרגישות לשכבות מצוקה? שאלות אלו צריכות להעסיק אותנו תדיר, לאורך השנה כולה, אך דווקא בימי החופשה ניתן לממשן במיוחד, מתוכן ולאורן נשכיל בעזרת ה' להציב את חיזוק החינוך לאמונה, בדרכנו הציונית-דתית המיוחדת, כקן אור אשר תאיר ותרום את כל מעשינו. בימי הקיץ - ומתוכם, לאורך השנה כולה! קיץ טוב ופורה!

הקיץ כאתגר חינוכי בית ספרי התמודדות בריאה עם ימי החופש הגדול

יונה גודמן*

האב ישב מולי ובכה. בָּנוּ מְזַמֵּן הַסִּיר אֶת הַכִּיפָה וְכַעַת אֶף נֶעְצֵר עַל יַדֵּי הַמַּשְׁטָרָה. בִּיקְשָׁתִי שׁ"יִיקָח אֹוִיר" וִיסַפֵּר לִי אֶת הַשְּׁתַלְשֻׁלוֹת הַסִּיפּוֹר מֵתַחִילָתוֹ. הוּא נִיגַב אֶת עֵינָיו וּפְתַח: "הַכּוֹל הַתִּפְרָץ בְּקִיץ שְׁבִין כִּיתָה ט' לְכִיתָה ו'. אֲמַנֵּם הִיוּ קִשְׁיִים גַּם קוֹדֵם לָכֵן, אֶךְ הַקִּיץ הָאֲרוּךְ, לִילוֹת הַשּׁוֹטְטוֹת, הַנְּסִיעָה שֶׁלּוֹ עִם הַחֲבֵרִים לַחוּץ דּוֹגִית... שֶׁם אֵיבַדְתִּי אוֹתוֹ". סִיפּוֹר זֶה, שֶׁהוּא חֲרִיף אֶךְ לֹא חָרִיג, מֵהוּוֹה בִּיטּוֹי לַחֲלֵק מֵהַקִּשְׁיִים שִׁמִּי הַחוֹפֵשׁ מְצִיבִים בַּפְּנִינֵי. נִתְחִיל מֵהַתְּחִלָּה. חוֹפֵשׁ זֶה דָּבָר טוֹב, לֹא רַק לְמַבּוּגִים אֲלֵא גַם לְבָנֵי נּוֹעַר אוֹ לִילָדִים. הוּא מֵהוּוֹה הַזְדַּמְנּוֹת לְהַתְּאוֹוֹר, לְרַעֲנַן כּוֹחוֹת, לְהַכִּיר תַּחוּמִים שֶׁאֵינֵם כְּלוּלִים בַּתּוֹכְנִית הַלִּימוּדִים, לְהַעֲמִיק קִשְׁרֵי חֲבֵרוֹת וּפְשׁוּט לְנוֹחַ. הַכּוֹל כֶּהַפְּסָקָה לְקִרְאָת שְׁנַת הַלִּימוּדִים הַבָּאָה. דָּא עֵקָא, הַחוֹפֵשׁ הַנְּהוּג אֲצִלְנוּ, בּוֹ יִלְדִים וּבְנֵי נּוֹעַר נִמְצָאִים כְּשֶׁהֵם נְטוּלֵי מַסְגֵּרַת בַּמִּשְׁךְ חוֹדְשִׁים וְחִצֵּי יוֹתֵר, הוּא אֲרוּךְ מְדִי וּמְזִיק. רוב בְּנֵי הַנּוֹעַר אֵינֵם מְדִרְכִים בַּתְּנוּעוֹת נּוֹעַר אוֹ בְּקִיטְנוֹת (עַד גִּיל 16 הֵם פְּשׁוּט צַעִירִים מְדִי), וְאֶף הַמְּדִרְךְ בַּתְּנוּעָה נִמְצָא עַל פִּי רוב רַק שְׁלוֹשָׁה אוֹ אַרְבַּעָה יָמִים עִם חֲנִיכּוֹי בַּמַּחֲנֶה. מֵה עִם שֶׁאֵר הַקִּיץ? מִי שֶׁעוֹבֵד עִם בְּנֵי נּוֹעַר יִכּוֹל לְהַעֲיֵד שֶׁאֲצַל אֲלוֹ שֶׁהַתְּדַרְדְּרוֹ, לֹא פִּעַם נִקּוֹדֵת הַתְּפִנִּית (לְרַעָה) הֵייתָה בִּימֵי הַחוֹפֵשׁ הָאֲרוּכִים, עַת הַתְּגַלְגָּלוֹ מִמַּקּוֹם לְמַקּוֹם וּמִבִּילּוֹי לְבִילּוֹי בַּחִיפּוֹשׁ אַחַר הַנָּאָה וְחוּוִיּוֹת. מִסַּע חִיפּוֹשׁ בּוֹ כָּל פִּעַם הַשִּׁילוֹ מֵעַצְמָם עוֹד רִכִּיב מֵעוֹלָמָם הָרוּחָנִי. אֲמַנֵּם כֵּן, יִשְׁנֵם בְּנֵי נּוֹעַר נְפִלְאִים רַבִּים הַמֵּיִסְדִים "יִשִּׁיבוֹת בֵּין-הַזְּמַנִּים", יוֹצֵאִים לְשַׁבּוּעוֹת גְּדוּשֵׁי הַתְּנַדְּבוֹת עִם חוּלֵי סֵרְטֵן, נְפַגְעֵי טָרוֹר, נִכִּים וְעוֹד. אֶךְ יֵשׁ לְהוֹדוֹת שֶׁאֲחוּזִים נִיכְרִים שֶׁל הַנּוֹעַר אֵינֵם נּוֹטִלִים חֵלֶק בָּאֵלּוּ, וְחֵלֶקֶם מֵהוּוִים הוֹכַחָה חִיה נּוֹסֶפֶת לְדַבְרֵי חַז"ל כִּי הַבְּטָלָה מְזִיקָה. זֹאת וְעוֹד. הַבְּטָלָה מְזִיקָה גַּם לְגִילָאִים יוֹתֵר צַעִירִים. בִּימֵי הַחוֹפֵשׁ יִשְׁנֵם יִלְדִים הַמְּגִיעִים לַחֲמֵשׁ שְׁעוֹת שִׁימוֹשׁ בְּיוֹם (!) בְּפִיִּסְבוּק, וְעוֹד שְׁעוֹת רַבּוֹת מוֹל הַטְּלוּוִיזִיָּה אוֹ בַּצִּפִּיָּה בְּסֵרְטִים בַּמַּחֲשֵׁב. רַבִּים חֲשׁוּפִים יוֹם אַחַר יוֹם לְתַכְנִים וּמַסְרִים הַסּוֹתֵרִים אֶת עֲרִכֵי הַיִּסוּד שֶׁהַחִינוּךְ שֶׁלָּנוּ נִיסָה לְטַפֵּחַ בַּמְרוּצָת הַשְּׁנָה.

מה עושים? במאמר קצר זה נתמקד בשני מעגלים עיקריים שעליהם יכולים המחנכים להשפיע: הראשון הוא הורי התלמידים והשני הוא התלמידים עצמם.

*הכותב הינו ראש תחום אמוני, מכללת "אורות", אלקנה.

1. **מעגל ההורים:** רבים ההורים המתייחסים לימי החופש כתקופת מנוחה של ילדיהם. לא כולם מבינים כי תקופת החופש מחייבת עשייה הורית אינטנסיבית יותר מאשר בתקופת הלימודים. אם בשנת הלימודים חלק גדול משעות הערות של הילד הן באחריות בית הספר, הדואג גם לתוכניות חינוכיות עשירות, הרי בימי הקיץ האחריות על חינוך הילדים חוזרת באופן מלא להורים. אם בשנת הלימודים פועלים בתוך בית הספר מחנכים, רכז חברתי ועוד שלל בעלי תפקידים, הרי שבימי הקיץ צריכים ההורים לעבור להורות של משרה וחצי כדי לוודא שהילדים ייבנו מימי החופשה ולא חלילה להפך.

זאת ועוד. אף הורים המבינים כי האחריות החינוכית המוטלת עליהם בקיץ רבה, אינם תמיד יודעים כיצד לעשות זאת. הם חשים כי לכל בקשה שלהם לעבודה בבית או לעשייה ערכית - הילד מתנגד בטענה ש"סוף סוף יש לי חופש". ההורים לא תמיד מצליחים להבנות מחדש את כללי העבודה המשפחתיים תוך התאמתם לימי הקיץ. מי שיכול לסייע להורים להבין את עומק אחריותם ואף להשכיל לדעת כיצד לממשה - הוא בית הספר. אחד מתפקידנו בחודש האחרון של שנת הלימודים הוא לסייע להורים להבין כיצד לממש בצורה מיטבית את תפקידם בימי הקיץ. דבר זה יכול להיעשות בשתי דרכים עיקריות. האחת, באמצעות ערב עיון להורים שיערך בבית הספר (בחודש סיוון) ואשר יכלול הרצאה או סדנה על אתגרי ההורות בימי הקיץ. ניתן להרחיב את הרעיון לסדרה של שני מפגשים, או לקיים ערב ארוך הנפתח בהרצאה מרכזית ולאחר מכן ממשיך בקבוצות עבודה קטנות של הורים, שנבנות לפי גיל הילדים. הדרך השנייה בה ניתן לסייע להורים להיערך בצורה ראויה לקיץ המשפחתי היא בעזרת הפצה להורים של מכתבים או מאמרים קצרים שנועדו להעשרתם בתחום של הורות מיטבית בקיץ. כן ניתן לפתוח פורום בית ספרי מקוון, ובו ההורים יוכלו להחליף רעיונות והצעות לפעילות עם ילדים בקיץ ועוד.

ככלל, מטרת הפעילויות השונות היא לסייע להורים להבין כי עליהם להשקיע מחשבה רבה בדבר מבנה הקיץ של ילדיהם. להבין כי לא די להסתפק בשלושה ימי טיול משפחתי לקראת סוף החופש. עליהם לחשוב לחוד ואחר כך עם הילדים על אתגרי החופש, על הפעילויות שירצו לעשות יחד (כמשפחה) ולחוד (רק הילדים). ראוי לעודד את ההורים לקבוע מראש את גבולות ההתנהגות הביתיים (מתי הולכים לישון, כמה שעות ביום משחקים במחשב וכו'; כל משפחה ואופייה, כל ילד והמתאים לגילו), ובעיקר כיצד להגביר בצורה נעימה את הנוכחות ההורית ואת ההשקעה והעשייה הפנים-משפחתיות הנעשות כה חיוניות בימי הקיץ הארוכים.

2. **מעגל התלמידים:** המעגל השני איתו ראוי לעבוד כהכנה לימי קיץ בריאים הוא

מעגל התלמידים עצמו. סיוע לתלמידנו להתמודד בצורה יעילה עם אתגרי הקיץ צריך להינתן בשני שלבים; הראשון בתקופת הלימודים והשני בימי החופש עצמם:

I. חלק ראשון של הסיוע לתלמידנו צריך להיעשות בכיתות לקראת סוף שנת הלימודים. ראוי לבנות מערך חינוכי המורכב משעות חינוך ופעילויות אחרות (כמו הרצאה; סרט ודיון; מרכז למידה ועוד) לקראת הקיץ ואתגריו. כדאי לדון יחד עם התלמידים על הדברים שילדים "כמונו" עושים לפעמים בגלל שעמום, ולחשוב ביחד על דברים טובים שכל אחד היה רוצה להספיק לעשות בקיץ הקרוב. מערך חינוכי כזה צריך לכלול נושאי משנה כמו: ניצול זמן לעומת בטלה; שימושי מחשב יעילים לעומת מסוכנים; יחסנו למעשי קונדס ולרכוש ציבורי (בעיקר כש"משעמם לי"); חסד והתנדבות למען הקהילה ונזקקה; כיצד אדם באמת משמח את עצמו (לעומת: "נשינו את מעשה הקונדס כי רצינו לעשות קצת כיף, בשביל הפאן") ועוד.

II. החלק השני של תפקיד המחנך ובית הספר כלפי תלמידיהם צריך להתממש תוך כדי הקיץ עצמו. יש ערך חינוכי עצום בהמשך הקשר עם הילדים על ידי המורה שלימד אותם בשנה החולפת (בין אם ימשיך ללמדם בשנה הבאה ובין אם ישובץ בכיתה אחרת). המומלץ ביותר הוא לקיים מפגש ו"יום עיון" חווייתי אי-שם באמצע הקיץ, כגון בתשעת הימים (בטרם יצאו הכול לחופשה משפחתית). המפגש של התלמיד עם חבריו ועם דמות מוערכת מבית הספר בצד העיסוק בתכנים משמעותיים שילובנו באותו יום מהווים ערך בפני עצמם. אך לא פחות מכן, הם מזכירים לצעיר את העולם הערכי של בית הספר שממנו הוא בא ואליו הוא בע"ה ישוב בסוף הקיץ. זו מעין "דמות דיוקנו של אביו שנראתה לו בחלון" (רש"י לבראשית לט, יא, על פי סוטה לו), המשמשת כתזכורת מאירה בדבר ערכי חייו. קשר נוסף בין המחנך לתלמיד יכול להיות מושג באמצעים פשוטים יותר: ניתן לאסוף את כתובות הדוא"ל של כל תלמידי הכיתה ולשלוח פעם בשבוע בחופש מכתב במייל לתיבת הדואר הפרטית של כל תלמיד. במכתב כדאי לכתוב לא רק דברי תורה אלא גם התייחסות אישית לחדשות ולאקטואליה, מחשבות על החיים ועל החופש, דברי שבח על תלמיד שעשה פעילות ייחודית בקיץ ועוד. מורים עם אוריינות טכנולוגית גבוהה יותר יכולים לפתוח פורום כיתתי ברשת בו ייפגשו כל התלמידים לשם דיונים (עם המורה) על כל נושא שבעולם. אחרים יכולים לפתוח יחד עם הילדים "קבוצה"

בפייסבוק ובה גם המורה ייטול חלק, וישתדלו לעסוק שם בדברים בעלי תוכן*. כן יכול המחנך לקבוע לעצמו סבב בו פעם אחת בחופש הוא מתקשר בצורה יזומה לכל תלמיד כדי לקיים עמו שיחה שנועדה לאפשר התעניינות בשלומו וחיזוק הקשר ביניהם. בפעם אחרת ניתן לשלוח מכתב רהיל (זוכרים? עם בול ומעטפה...), ומדי פעם ניתן כמובן לשלוח הודעת טקסט (המכונה S.M.S.). במקביל ניתן עוד בסוף שנת הלימודים להטיל על כמה תלמידים להכין ערב כיתה אשר יתקיים בפועל אי-שם באמצע הקיץ. שילוב כל הרכיבים הללו יחדיו, ובעיקר מפגש או בוקר עיון חווייתי באמצע הקיץ, יכולים לסייע בצורה משמעותית בשמירת קשר אישי בין המורה לתלמידי הכיתה ובין התלמידים לעולם הערכי של בית הספר.

שפת הפחד

כדי לממש את שלל ההצעות שניתנו כאן (פעילויות לפני הקיץ להורים; ופעילויות לפני הקיץ ותוך כדי הקיץ לתלמידים), יש צורך להגדיר מראש את סגנון הדיבור בו נשתמש בבואנו להכין אותם לקראת התמודדות ראוויה עם ימי החופש. שפה מבטאת השקפה, והביטויים שנבחר כדי לדבר על הקיץ ואתגריו (פנאי, מחשב וכו') מציגים עולם רחוני שלם. חלק מהמורים מציגים בפני תלמידיהם את הקיץ כסכנה נוראה. הם מתארים את המחשב כמכשף וכמפלצת, את ימי הקיץ כאסון חינוכי (וצניעותי) ואת החופש כולו כתחבולה של השטן. לעניות דעתי, שימוש מרכזי בשפה זו, שהיא שפת היראה, אינה רלוונטית לילדי דורנו. יש ציבור דתי אחר שנוקט רבות שפה זו, אך אין היא הולמת את המבנה הנפשי של ילדינו. שפת הפחד אינה משכנעת את ילדינו בדבר גודל האתגר אלא רק בקטנות אמונת המורה בהם. היא לא בונה כוחות אלא משכנעת את הילדים שהם חלשים. השפה המתאימה לדורנו היא שפת האהבה והאמון. דבר זה לובן כבר ב"מאמר הדור" של הראי"ה קוק זצ"ל, ובימינו הוא נכון עוד יותר. יש להציג את ימי הקיץ כתקופת אתגר, בו יוכל כל אחד להוכיח לעצמו עד כמה הוא ערכי ואיכותי מבחירתו, אף ללא נוכחות רציפה ועוקבת של מוריו. הרי רוב חייהם יהיו תלמידינו ברשות עצמם, ואף בקיץ הם שיקבעו לפי רצונם חלק גדול מעיסוקיהם. היסוד של "טובה מרדות אחת בלבן של אדם יותר מכמה מלקיות" (ברכות ז') מתגלה גם כאן. צריך וניתן לאתגר את ילדינו לקראת התנהגותם בקיץ בשפה מרוממת מתוך שדר של אמון בכוחו של הנוצר וטהרתו. לצודדו להציב בפני עצמו גבולות וציפיות ולהאמין ביכולתו לממשם.

ניתן להביא דוגמה לשפה הראוויה באמצעות משל השאוב מעולם הנהיגה. לומדי נהיגה

* זאת באם המורה חש שתלמידיו בין כה "חיים" בפייסבוק, והוא מחליט כי ראוי לו לבקרם בזירה (המקוונת) שלהם.

יודעים שלפני הטסט האמיתי (עם בוחן חיצוני) מתקיים משהו שנקרא "טסט פנימי" ובו מסייעים לך לראות אם אתה באמת מוכן לטסט הגדול והאמיתי ומסוגל לעבור אותו בהצלחה. בדומה, החיים הם "טסט אמיתי", וימי החופשה בקיץ הם במידה רבה "טסט פנימי" בו כל אחד יכול להכיר את עצמו ולבחון את סולם ערכיו האמיתי כחלק מהכנותיו לקראת חייו הבוגרים. הקיץ הוא "טסט פנימי" ובו כל אחד יכול לראות אם הוא ראוי לעצמאות, מתי הוא עומד בחזון שהוא מציב לעצמו והיכן הוא צריך עוד להשתפר. סוף דבר, יש להציג את הקיץ כתקופת אתגר שלקראתו נקרא כל ילד לגייס את כוחותיו ולהוכיח לעצמו עד כמה הוא בוגר ואחראי. אין זה סותר את היותו עוסק גם בפעילויות הפגה ופנאי, אך זה אומר כי עושים מאמץ גדול לעשותן מתוך "זרימה" ומתוך בחירה ומודעות לאופיין ולכמותן, וכי במקביל אנו בעצמנו בוחרים גם בתפילה, בחיי תורה ובמעשים טובים ומועילים.

הורנו חז"ל נועם דרך החינוך, כי לא במהלומות יחונך האדם, כי אם בדרכי נועם... ועד הזמנים האחרונים לא ירדו חכמי הפדגוגיא לזה, והיה דרך חינוכם רק במקל חובלים, עד הימים האלו, שהניסיונות הרבים הוכיחו להשכיל את אשר הורו לנו חז"ל (עין אי"ה ברכות, א, ע).

החופש מהווה תקופה של אתגרים. אם נסייע להורים להפנים את גודל אחריותם בימי הקיץ; אם במקביל נסייע לתלמידינו לבחור מראש מה הם רוצים לעשות בימי הקיץ; אם נשמור איתם על קשר באמצעים מגוונים בשלהי ימי הקיץ עצמם נוכל בע"ה לתרום את חלקנו הצנוע בהמשך מסע החינוך שלהם ושלנו. דווקא מתוך כך נוכל בע"ה כולנו לשוב אחרי חופש איכותי כדי לצעוד בכוחות נפש בריאים לתוך ימי אלול ותקופת התשובה הגדולה.

קיץ טוב!

הפייסבוק והנוער הציוני-דתי: אתגרים ודרכי התמודדות

יונה גודמן*

בשנה האחרונה פרץ הפייסבוק לחיי הנוער הציוני-דתי. במחקר גישוש שערכתי בחודש שבט (תש"ע) בעשרים בתי ספר (חטיבות ביניים ותיכונים) עלתה התמונה הבאה: בבתי ספר המכונים 'תורניים' דווחו 60% מהתלמידים והתלמידות על שימוש קבוע בפייסבוק, ובבתי ספר דתיים רגילים דווחו 80% - 70% על שימוש קבוע בתוכנה. נדמה כי מאז המספרים ממשיכים לעלות... הורים רבים פונים במבוכה לשאול מה מהות התוכנה ומה כדאי שתהיה המדיניות המשפחתית לגביה. במקביל פונים מחנכים ומבקשים הצעה להתייחסות חינוכית ראויה. במאמר זה ננסה להסביר בתמצית מהו הכלי ומה הם שימושיו.

סקירה עובדתית

הפייסבוק הוא רשת חברתית שהוקמה בשנת 2003 על ידי סטודנט בארה"ב שרצה לאפשר לסטודנטים להכיר איש את רעהו. שמו של האתר (פייסבוק = Facebook) מעיד על מטרתו - להיות ספר של פרצופים, מקום בו אדם יכול להציג תמונות של עצמו ויכול לצפות בתמונות של חבריו. בחורף 2010 הודיע מייסד החברה (מרק צוקרברג) כי יש בעולם כבר 350 מיליון חברים בפייסבוק. בחודש מרץ באותה שנה דיווח מנהל המכירות של פייסבוק באירופה כי בישראל יש 2.5 מיליון חברים, וכי נצפים בארץ 3 מיליארד דפי פייסבוק בחודש.

במה עוסקת התוכנה אשר השימוש בה גובר על השימוש במנוע החיפוש של גוגל? בתמצית: התוכנה מאפשרת לכל אחד לפתוח באינטרנט "קיר" עליו הוא תולה תמונות שלו, מעלה הגיגים קצרים שלו, מצרף סרטונים על עצמו ועוד. כל משתמש צובר "חברים", כלומר אנשים שנותנים לו הרשאה לצפות בקיר שלהם, שמאפשרים לכתוב תגובות על הקיר שלהם ביחס לתמונות שהם העלו ולהפך. התוכנה מחפשת מיוזמתה שמות שנראה לה שגם אתה מכיר ומעודדת אותך להציע גם להם 'חברות'. בקיר ניתן להעלות תמונות קבוצתיות ולכתוב ליד כל דמות בתמונה את שמה, ניתן להכניס שם של כל אדם בעולם ולקבל תשובה האם יש לו 'קיר' ולהציע לו 'חברות' ועוד. ברגע שאדם נכנס לקיר שלו, הוא רואה את תמונותיו, את הדברים שאחרים כתבו לגביו ולגבי תמונותיו, את התגובות לתגובות וכן הלאה. כן הוא רואה (על הקיר שלו) עדכון מה התחדש בקירות חבריו: מי כתב למי, מי הגיב למי, מי שיבח מישהו או ביקר אותו ועוד. התגובות הן לעתים קרובות אמירות קצרות ואישיות, הומוריסטיות

*הכותב הינו ראש תחום אמוני, מכללת "אורות", אלקנה.

או ציניות. כל אחד יכול לראות כמה 'חברים' יש לכל אחד אחר, ועל העמוד הראשי שלו מופיע מספר החברים שהוא כבר צבר (נניח: 352) ואת התמונות הראשיות של כולם.

סוף דבר, ילדינו שוהים, מול תוכנת הפייסבוק, שעות רבות כדי להסתכל מה כתבו ליד התמונות שלהם; לעיין בתמונות חדשות של חברים (וחברות...); לשוטט בתוכנה כדי להתבונן בתמונות של חברים של חברים (דבר שניתן לעשות ללא הגבלה) ועוד. היות וכל אחד יכול להעלות סרטונים קצרים של עצמו (מהמסיבה במוצאי שבת האחרונה ומכל אירוע אחר) הם גם מקדישים זמן כדי לצפות בסרט יום ההולדת של מיכל ובמסיבת הגיוס של דני, וכדי לקרוא את התגובות שכתבו חברים על הסרטון. לפעמים סתם מעניין להישאב לתוך המרחב האין-סופי של הפייסבוק, לעיין בתמונות של אנשים, לראות מי הם חבריהם, וחוזר חלילה.

עד כאן תיאור קצר ופשטני, אותו נעמיק באמצעות כמה נתונים נוספים: על הקיר שלך מתבצע "הזנת חדשות" (news feed). כל פעם שתפתח את הקיר שלך תעודכן במה שעשו כל מי שמוגדר כחברך: מי העלה תמונה, מי כתב תגובה, מי העלה סרט של אירוע בו נטל חלק, מי הצטרף לאיזה קבוצה וכמובן, התגובות שכתבו אחרים על התמונות ועוד. היות ורוב חבריך פעילים ברשת, הקיר בדרך כלל מוצף בהמון ידע חברתי חדש. זאת ועוד, חלק גדול מהילדים נכנסים לתוכנה דרך המכשיר הסלולארי שלהם. בכל מקום: באוטובוס או במיטה, בטיול או בקניון, הם מתעדכנים ומעדכנים, ומחברים לעולם החברות האין-סופי שהפייסבוק מדמה.

במקביל, אנשים רבים יכולים להתאחד כקבוצה סביב עניין בכל מכנה משותף בעולם - זמר או שחקן, קבוצת כדורגל או להבדיל בוגרי ישיבה מסוימת. כל אחד יכול להצטרף לקבוצות. האתר מאפשר לך לעיין בכל הקבוצות (כלומר, קבוצות חברתיות בפייסבוק) הפעילות: זו יכולה להיות אוהדי שחקנית מסוימת, חולים במחלה מסוימת וכדומה. הקבוצה יכולה לנהל לוח משותף (כלומר, יש גם קיר לקבוצה ולא רק לאנשים בודדים), כגון קיר של כיתה מבית ספר, של אוהדי קבוצת כדורגל וכן הלאה.

הפייסבוק: יתרונות וחסרונות

כמו בכל כלי אחר, כך גם כאן יתרונות וחסרונות הכלי תלויים בשימוש שנעשה בו. נפתח במצבים בהם טומן הפייסבוק בחובו יתרונות: הדוגמא הפשוטה ביותר היא זוג צעיר הנמצא בנכר בשליחות האומה - עת המשפחה הנרחבת נותרה בארץ. דרך התוכנה יכולים שני הצדדים להציג תמונות של אהובים מרוחקים. באמצעותה יציגו זוג השליחים תמונות 'יום ההולדת' של הנכדה - להנאת הסבתא שברעננה. במקביל, ענפי המשפחה בארץ יעלו

תמונות של אירועים משפחתיים שהשליחים 9999 כמו אירוסין ושבת משפחתית. כן יכול כל צד לצרף תגובות ליד התמונות ("איך היא גדלה..."), לקרוא תגובות של שאר בני המשפחה הגרים במקומות אחרים בארץ ובעולם, להגיב לתגובות וחוזר חלילה. דוגמא אחרת, פחות דרמטית, היא כיתה בארץ שסיימה תיכון והתפזרה, כל בוגר לדרכו. הכיתה יכולה לפתוח "קבוצה" בה יעדכן כל אחד בנקל את שאר החברים בקורותיו, יציג את תמונותיו וכו'. ברם, ישנם חסרונות רבים לכלי, כלפיהם יש להיות מודעים.

[חסרונות כלליים, אשר אינם ייחודיים לתוכנה זו]

- 1. התמכרות:** ילדינו 'נשאבים' למשך שעות, הרב ביותר מכל תוכנה אחרת. התוכנה מחוללת אצל הצעירים בולימיה מקוונת, עת נער בתמימות אומר כי בכוונתו לבדוק את הפייסבוק שלו "כמה דקות", כעבור ארבע וחצי שעות הוא עדיין "בודק".
- 2. צניעות:** הרבה מהפרסומות המופיעות באתר אינן צנועות. מה עוד שהנוצר שלנו, אשר רובו לומד במוסדות נפרדים, לראשונה יכול לשבת שעות ולעיין באלבומים של בנות ולהפך.
- 3. פרטיות:** כלל ראשון בשימוש נבון באינטרנט הוא לא לחשוף פרטים אישיים כמו שם, שם בית ספר, כתובת דוא"ל וכו'. בפייסבוק זה עובד הפוך: אתה חייב לגלות את שמך, מקומות לימוד ובילוי כדי שחבריך ימצאו אותך ויציגו לך חברות. המידע הכי פרטי על ילדינו, יחד עם עשרות ומאות תמונות שלהם, נתלה לעיני כול ברשות הרבים.
- 4. גניבת זהות:** ברשת מאוד קל להתחזות לאדם אחר. אך הפייסבוק מביא את העניין לשיא. בלחיצת כפתור אפשר לקחת תמונה של ילד אחר בכיתה, לפתוח קיר על שמו, ולהתחיל להתחבר (כביכול בשמו) עם כל העולם. תחת זהותו ניתן לחרף ולגדף, לעדכן על מריבות ובגידות (אמתיות או בדויות) ומה לא. מעשים אלו נעשים כל יום בפייסבוק. למשל כיתה פותחת דף על שם המורה, יחד עם תמונה שלה ומפיצה למורים ולהורים דברים נוראיים, כביכול בשמה; בחור המקנא בחברו בשל חברה - מתחזה לחבר, פותח קיר על שמו, ומודיע 'לחברתו' על סיום החברות, ועוד תעלולים כהנה וכהנה כיד הדמיון.

בעיות מהותיות

ברם, עיקר המודעות שלנו נדרשת כלפי חסרונות ייחודיים הקשורים דווקא לתוכנה זו. להלן שלוש בעיות עיקריות:

- 1. אמור לי מי הם חבריך:** ראשית לכול, ואולי חמור מכול: התרבות שהתפתחה סביב התוכנה מעוותת לגמרי את מושג החברות. הגולש צובר לכאורה 'חברים' (כולם

רואים שיש לך כבר 234 חברים! אתה אהוד!) בפועל, מדובר במשהו מלאכותי שאין בינו ובין חברות אמיתית ולא כלום. אין נתינה ואין הקשבה, אין שותפות בחיים האמיתיים ואין שיחות נפש. במבט יותר מעמיק: האתר מציע מענה לבדידותו של האדם המודרני, מענה שאינו אלא אשליה וירטואלית. במקום לשבת שעות מול המסך ולצבור 'חברים', עדיף לקיים שיחות עומק עם חברים אמיתיים. המרחק בין חברות משמעותית אמיתית ובין חברות ווירטואלית ב'רשת חברתית' הלוכדת אותך הינו רב ומי שחבר של שלוש מאות איש אינו חבר של איש.

2. הרבה פייס בלי בוק: למרות שיש לתוכנה קיבולת אדירה (ניתן להעלות לתוכה תמונות וסרטים בעלי משקל כבד) אין בה אפשרות להעלות מאמרים ודברי תוכן משמעותיים. מתכנניה כלל לא העלו על דעתם שנרצה לקרוא יותר מאשר כמה שורות של תגובה צינית על תמונתך... התוכנה מאפשרת בעיקר העלאה של תמונות ולצדן מבזקי מידע קצרצרים. היא מכוונת אותך לעיסוק שטחי ורדוד בהווי חבריך. הרבה "פייס" ומעט מאד "בוק".

3. בוק מלאכותי: בתחילה אנשים נהגו לשתף אחרים בפייסבוק בתמונות קיימות. אך כיום אין מסתפקים בשיתוף בתמונות טבעיות מזדמנות, אלא מצטלמים במיוחד בשביל הפייסבוק. מתלבשים בצורה מסוימת, הולכים למקום 'מדליק' ובעיקר נעמדים בפוזה מסוימת, חלק בלתי מבוטל של התמונות אינן משדרות צניעות, ולנגד עינינו מתפתחת תפיסה המשדרת כי הדרך להציג את עצמך היא על ידי תמונותיך. כרטיס הביקור שלך הוא הלוק (look) כפי שמופיע בבוק (book) ולא מידותיך ומעשיך. העובדה שמישהו מצטלם במיוחד למטרה מסוימת אינה נוראה. אך כאן מתפתחת תרבות שלמה המבליטה רק את התמונה, המלמדת את הצעיר לייחצן את עצמו באמצעות המראה והלבוש שלו בלבד. התוכנה 'מחנכת' אותו כי תפקידו אינו לבנות את מידותיו ותכונותיו אלא לייחצן את תמונותיו ולצבור חברויות דמיוניות.

המלצה למדיניות משפחתית

החסרונות גוברים על היתרונות. רוב ילדינו אינם משתמשים בכלי כדי לתקשר עם בני משפחה מעבר לים אלא כדי לשמור מחד על קשר 'חברי' עם שכנים שראו לפני דקה ומאידיך עם 'חברים' שבקושי מכירים. רובם משתמשים בתוכנה באופן המבליט את חסרונותיה ולא תוך ניצול יתרונותיה.

* ניתן להעמיק הבנת בעייתיות תופעה זו בעזרת פירושו של הראי"ה קוק לאיסור האלוקי של בניית פסל בדמותו של אדם. ניתן בנקל להבין את ההיגיון שבאיסור לבנות פסל אותו עובדים כמו אל. אך מה פסול בבניית פסל בדמותו של אדם? הרב קוק מבאר את האיסור באופן המאיר גם את הסוגיה החינוכית העכשווית שאנו עוסקים בה. לדבריו: איסור עשיית פסל צורת אדם משריש (=בונה תודעה אצל בני אדם) להכיר כי אין צורתו של אדם והשלמתו (תיקון מידותיו ואישיותו) תלויה במה שהוא נוי שלו החיצון, כי אם צורתו הפנימית, דהיינו שכלו ומוסרו. דבריו של הראי"ה נאמרו על פסל, אך תוכנם נכון גם לתופעות הנלוות לפייסבוק, עת מייצג האדם את עצמו רק דרך תמונותיו שהן "נוי שלו החיצון" במקום לטפח ראשית לכול את "צורתו הפנימית".

סיכומו של מאזן: כל עוד ניתן לשכנע את הילד ליותר על התוכנה, עדיף להמנע מהשימוש בה! במידה והגעתם להבנה או הסכמה כי לא ניתן למנוע זאת מסיבות שונות אזי, נדרשות שלוש פעולות משלימות המהוות תנאי מינימאלי לשימוש בתוכנה:

- 1. הסברה ושיחה גלויה על מאפייני התוכנה ומשמעותיה.** חשוב לציין כי התפקיד ההורי אינו מסתיים במתן אישור (או בסירוב). עיקרו טמון בדיאלוג מתמשך הנועד לאפשר ברור משותף של חזון וערכים, אשר ילוו את הילד גם כשימצא הרחק מנוכחותם המנחה של הוריו.
- 2. קביעת זמן שימוש יומי מרבי.** כאמור, התוכנה מהווה אבן שואבת המפתחת 'בולימיה מקוונת'. יש כאן הזדמנות חשובה לחנך את ילדינו להציב גבולות ולוודא כי הגולש שולט בתוכנה ולא חלילה להפך. הגבלת הזמן יכולה להיעשות גם באמצעות תוכנות ההגנה כמו 'רימון' (בין בעזרת פרופיל אחר להורים ואחר לילדים, ובין באמצעות ה-'תזמונטו'). חשוב להגדיר איזה סוג תמונות אתם מרשים להם להעלות ל"קיר" וכן לדון ב'חברויות' עם בני המגדר השני.
- 3. הצטרפות כחבר.** ברגע שהילדים חברים בפייסבוק, מומלץ גם להורים להצטרף להיות חברים של ילדיהם. זאת כחלק מטיפוח 'נוכחות הורית' (גם ברשת!). באופן זה ניתן להיפגש עם תחביביו וחבריו ולהמשיך לשוחח על כך איתו גם בשיחות ישירות. אגב, לעתים ניתן להגיע לשיחות משמעותיות בין הורה לילד גם באמצעות התכתבות מקוונת.

המלצה למדיניות חינוכית בכיתה

המסמך עד כאן נוסח באופן שניתן להפיצו גם להורים, ואף ההמלצות שהועלו בסופו מיועדות לזירה המשפחתית. ברם, אין ספק כי אף לנו, המחנכים, תפקיד רב משמעות בהתמודדות החינוכית עם תופעה זו רבת העוצמה והשפעה. לפניך תיאור קצר של דרכי פעולה אפשריות במסגרת הכיתתית.

דרכי פעולה:

כדי לגבש דרכי פעולה לשם התמודדות בונה עם הפייסבוק יש צורך להכיר את המציאות בתוכה חיים תלמידי הכיתה בהקשר של הרשת בכלל והפייסבוק בפרט. שיטה פשוטה לעשות כן היא באמצעות שאלון אנונימי. אנו מציעים להרכיב שאלון הדומה לשאלון המופיע בהמשך ולהעבירו בין תלמידי הכיתה. (מומלץ בשלב זה לעצור לרגע בקריאה ולעין בתוכן השאלון המופיע בסוף המסמך. זאת כדי להבין את המשך ההנחיות בנקל).

את תוצאות השאלונים יש לרכז באופן שייצור תשובה באחוזים של כלל תלמידי הכיתה לגבי כל שאלה. למשל: לשאלה האם יש לי פייסבוק יופיע סיכום: 87%

מתלמידי הכיתה השיבו שיש להם ואילו 13% השיבו כי אין להם פייסבוק. וכן: ממוצע חברים בפייסבוק שיש לתלמידי הכיתה הוא: 154. התלמיד עם הכי פחות חברים יש לו 36 והתלמיד עם הכי הרבה חברים יש לו 272 חברים וכו'.

עדיף לבקש מהמורים לנחש מראש את הממוצע הכיתתי שתקבל בכל שאלה, עוד בטרם מעבירים את השאלון לתלמידים. הפער בין הערכות המורים לגבי תשובות תלמידי כיתתם ובין התשובות בפועל ילמד אותם ואותנו עד כמה הם מודעים לעולם התרבותי בתוכם חיים תלמידיהם.

לאחר מילוי השאלון על ידי תלמידי הכיתה ותרגום תשובותיהם לממוצעים, מומלץ לרכז את כל הממוצעים בתוך דף השאלון עצמו כשליד כל שאלה תופיע הציון הממוצע הכיתתי לגביו. דף זה יכול לשמש לצורך כפול: מחד גיסא כבסיס לדיון בין המורים בדבר תרבות התלמידים ותפקידם לגביו ומאידך גיסא כבסיס לדיון עם התלמידים, דבר שנרחיב עליו להלן.

בעקבות השאלון ועיבוד תוצאותיו מומלץ להעביר לתלמידים מערך מובנה של שעות חינוך. בתחילתו של השיעור הראשון נחלק להם חזרה את השאלון עם הממוצעים הכיתתיים שהתקבלו (אפשרות נוספת היא לבקש גם מהתלמידים לנחש מראש את הממוצע הכיתתי שהתקבל בכל שאלה, ורק לאחר מכן לגלות להם אותו). הדיון צריך להתקיים באווירה של חשיבה משותפת, של ליבון והקשבה הדדית ולא חלילה בשפה המביעה זלזול ב"תרבות הרדודה" וכו'.

לדעתנו, תכני הדיון צריכים לעסוק בשני מעגלים:

1. המעגל הראשון הוא הפייסבוק עצמו. כאן ניתן להיעזר בסעיפי הניתוח שפרסנו לעיל כדי לכונן דיון מעמיק בדבר המשמעות הערכית של הפייסבוק והשימוש הרב שנוצר עושה בו.
2. המעגל השני הוא לראות בפייסבוק נקודת הזנק לדיון על התרבות בכלל. במובן זה, הפייסבוק הוא רק דוגמא ממנה ניתן להרחיב את הדיון לשאלות יותר כלליות של עצמאות תרבותיות לעומת הישאבות לערכים שכלי תרבות עכשוויים מגלמים בתוכם ועוד.

סוף דבר, הפייסבוק מהווה גם לנו, המחנכים, דוגמא לזירה המחייבת התמודדות תרבותיות חדשה. נוכח עוצמתה יש להקדיש זמן להבנת מהותה. זאת כדי לאפשר בנייה של מהלך חינוכי שיטתי זירה זו.

תקוותנו שההדגמה שעשינו כאן לגבי הפייסבוק תסייע לנו לקיים פעילויות דומות עם כלי תרבות אחרים, אשר מתחדשים ומופיעים חדשות לבקרים.

שאלון - שימוש בפייסבוק

השאלון הוא אנונימי. חל איסור מוחלט לכתוב עליו את שמך או פרט מזהה אחר.
אנא ענה על השאלות בכנות ובדייקנות.
תודה מראש,

אנא סמן ליד כל שורה את התשובה הנכונה עבורך:

לא נכון	נכון	
		1. יש לי אינטרנט בבית.
		2. יש לי דף בפייסבוק.
		3. יש לי כתובת דואר אלקטרוני (מייל) משלי.
		4. מספר החברים שיש לי בפייסבוק הוא (לכתוב מספר)
		5. האינטרנט בבית הוא "כשר" כלומר עם מסנן כמו רימון או מורשת.
		6. הורי הגבילו את מס' השעות בשבוע בהן מותר לי לגלוש באינטרנט.
		7. יש לי חברים שגולשים לפעמים לאתרים לא צנועים.
		8. לפעמים קרה שנכנסתי לאתרים לא צנועים ברשת.
		9. הורי בבית משוחחים איתי פעמים רבות על סכנות האינטרנט.

פחות מפעם בשבוע	פעם בשבוע	פעם ביום	בין שעה לשעתיים ביום	כשעתיים ביום או יותר	
					10. אני גולש באינטרנט או נכנס לפייסבוק וכו'.

פחות מפעם בשבוע	פעם בשבוע	כמה פעמים בשבוע	פעם ביום	פעמיים ביום	
					11. בתקופת הלימודים אני רואה סרט במחשב
					12. בתקופת החופש אני רואה סרט מחשב

אין חופשה מנתינה

הרב בני וורצמן*

גם השנה יפעיל "לאורו נלך" את מוקד ההתנדבות לנוער ומבוגרים במהלך חופשת הקיץ.

נהוג לחשוב כי גילוי הכוחות הפנימיים שבאדם טמון בהתכנסות אישית ובמיצוי הכלים האישיים לתועלת האדם עצמו. בפועל מתברר כי אדם, העסוק בחסד ובנתינה כלפי חוץ ולא רק בתוכו פנימה, מצליח לברר את כוחות הנפש הפרטיים שלו ביתר קלות ומתוך אהבתו לזולת הולך ונבנה בניינו הרוחני והאמוני. אישיותו מושתתת על דברי רבי עקיבא "ואהבת לרעך כמוך זוהי כל התורה כולה ואידך פירושא הוא".

האם אפשר לחנך אדם לעשות חסד, להיות קשוב ורגיש לזולת, לשים לב לנעשה סביבו ומתוך כך לצאת ולפעול למען החברה? האם אפשר להביא בני נוער למצב בו הם רואים בחסד אורח חיים, המביא למלאות נפשית שיש בה שמחה ומשמעות? האם אפשר להפוך את הנתינה מעול לעניין מרומם ומקור השראה לנתינה גם לקרובים?

התשובה לכל השאלות הללו היא חיובית וזו היא גם משימתה של עמותת "לאורו נלך" בעשר השנים האחרונות. תוכניות העמותה הלכו והתרחבו לאורך השנים וכיום הן מקיפות אלפי תלמידי כיתות י"ב ממוסדות מגוונים בכל רחבי הארץ, במגזר הדתי ושאינו דתי כאחד. זוהי מהפכה חינוכית שקטה ויסודית המשנה את האווירה ואת השיח החברתי מקרית שמונה בצפון ועד אילת בדרום.

מדי שבוע לאורך שנת הלימודים יוצאים אלפי תלמידי כיתות י"ב להתנדב בתחומי החינוך והרווחה. הם מלווים בצוות החינוכי של בית הספר בו הם לומדים, המהווה כוח משמעותי ומשפיע על שינוי האווירה והשפה לשפה של אכפתיות, אהבה, רגישות ומסירות למען האחר, החשובות ומשמעותיות לפרט ולחברה כולה.

נהוג לחשוב כי הזקוק לחסד הוא בעיקר המקבל, ולא היא. כל אחד צריך חסד, הן הנותן והן המקבל. אמנם כשאנו מקבלים טוב לנו, אולם כשאנו נותנים מבחירה ומרצון - טוב לנו לא פחות מעצם נתינתנו. זהו צורך קיומי אנושי וחברתי המשותף לכולם. כשמכירים בצורך זה ונותנים לו מענה, החברה כולה נעשית טובה ורגישה יותר. זו חברה שנעים לחיות בה, לגדל בה ילדים ולהזדקן בתוכה. אנשים המורגלים בעשיית חסד הנם אנשים שמחים בדרך כלל, ולא בכדי. אותם אנשים מרגישים כי עושים הם דבר חשוב, בעל ערך

*הכותב הוא מנכ"ל ארגון "לאורו נלך" (שמיניסטים עם הפנים לקהילה).

ומשמעות עבורם ועבור החברה. הרגשה זו מעוררת את כוחות הנפש שלהם לבנייה רוחנית-אישית ולהיות אנשים בעלי משמעות ובעלי ערך לכלל ולפרט.

עבודה גדולה היא להבין ולהפנים כי העצמי האהוב עלי זהו החלק הנותן שבי, החלק המביט החוצה ובוחן את המקומות בהם הוא פוגש באחר. בנקודות ה"מפגש" הללו נוצרת חדוות נתינה ועשייה לצד תמורות אישיות. נמצא כי האהבה העצמית היא האהבה שמכוחה אני נותן מעצמי לאחר. זוהי עבודה גדולה להפנים ערכים אלו ולהביא אותם לידי ביטוי בחיינו הפרטיים והציבוריים. הרב נריה זצ"ל רגיל היה לומר: "אדם מחויב לחשוב על עם ישראל, לדאוג לעם ישראל ולהיות ערב לגורלו". אני מבחין בדברי הרב נריה בשלושה שלבים. הראשון הוא חובה קוגניטיבית-מחשבתית. יש ללמוד את נושא עם ישראל, להבין את הצד הרעיוני שבו ואת הקשר שבין הפרט לכלל. השלב השני הוא הדאגה בלב וברגש. כדי להבין לעומק לא מספיק רק לחשוב על עם ישראל צריך גם לפנות לו מקום בלב. השלב השלישי הוא השלב האקטיבי - הערבות לגורלו של עם ישראל - כלומר לפעול ממש בידיים. לא להביט מהצד, לא לשבת על הגדר ולדבר על מה שצריך לעשות, אלא לקום ולעשות בפועל.

לעניין זה כל ימות השנה שווים ואין הבדל בחובה לקום ולעשות היכן שזקוקים לנו. אנו יכולים לעזור ולסייע לקשיש, לחולה, לנכה, לשכנה ממול שבעלה במילואים או לכל אדם אחר. צורכי החברה בישראל אינם נכנסים להקפאה בימי הקיץ החמים, והצורך שלנו להיות עסוקים בחסד הוא גדול שבעתיים ולא רק מצד הביטוי הפנימי למה שאנו בתוכנו באמת. מקומות ההתנדבות שבהם פעלו תלמידי השמינית לאורך כל שנת הלימודים מתרוקנים בימי חופשת הקיץ, ומאיךך שעות הפנאי של בני הנוער מרובות, ולכן זו הזדמנות לכולנו למלא את החסר ולצאת לקהילה: למוסדות, לבתי פרטיים של קשישים ולמועדוניות. ניתן לעשות זאת כיחידים, כקבוצה או עם המשפחה, ובכך להביא שמחה ואהבה לכל מי שזקוק לקרן אור אשר בכוחה לצבוע את החיים באור חדש.

ארגון "לאורו נלך" הפעיל בשנתיים האחרונות במהלך חודשי הקיץ מוקד התנדבות בו פעלו אלפי בני נוער, אשר חלקם יצאו להתנדבות חד פעמית וחלקם להתנדבות רציפה. אלו ואלו זכו לשלב בחופשה פעילות של כיף ונתינה, עזרה לזולת ותכנים ערכיים חשובים. גם השנה אנו מפעילים את מוקד ההתנדבות הפונה לבני הנוער ולמבוגרים כאחד, וקוראים לכל המעוניין לבוא ולקחת חלק בפעילויות חסד ותרומה לקהילה, כפי שלימד אותנו דוד המלך "כי אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי". זהו מסר לכולם, לא רק כאן ועכשיו אלא תמיד: בכל מקום, בכל זמן ובכל מצב... שיחת טלפון אחת מחברת אתכם אל החסד לפי רצונכם ובחירתכם. זה הזמן וזוהי השעה!

טל מוקד: 1-700-503-508

leoromoked@gmail.com

לקראת החופש הגדול... מתבגרים וסיכונים "לקיחת סיכונים" (Risk Taking) בקרב מתבגרים

ד"ר חיים להב*

א. רקע כללי

וככה לעמול בחופש הגדול ...
הכול הכול אני יכול
כי זה החופש הגדול."

"הכול אני יכול בחופש הגדול
לצמוח ולגדול בחופש הגדול
לנבוש סינור כחול בחופש הגדול

במילים אלה נתנה נעמי שמר ז"ל ביטוי לצדדים החיוביים שיכולים לצמוח ולגדול מן החופש הגדול. לצערנו המציאות לעתים שונה, ולרבים החופש של מחוץ ל"גדרות" בית הספר הוא תקופה של בזבוז זמן ללא תכלית במקרה הטוב, ותקופה של איבוד זמן וכניסה למצבי סיכון במקרה הרע.

היערכות מערכת החינוך לקראת חופשת הקיץ ("חופשת בין הזמנים" כפי שהיא מכונה בשיבות, באה להזכיר לכולנו שאנחנו רק ב"אמצע הדרך", וגם החופשה הינה חלק מ"אותה דרך" אל המטרה שכולנו מחויבים אליה) מהווה אתגר לא פשוט לנו המחנכים. מדובר בתקופה בה נבחן את תוצאות ההשקעה שלנו בחינוך בני הנוער לאורך כל השנה. בתום תקופה זו נוכל לבחון את התשואה להשקעה שלנו לאורך השנה בערכים ובנורמות שאותם ניסינו להקנות לבני הנוער שבאחריותנו. מאחורי "חופשת הקיץ" מסתרות תופעות תרבותיות רבות אשר בדרך כלל קשורות באופנות של דרכי בילוי ובמקומות בילוי שבהם ניתן למצוא את בני הנעורים. אצל ה"קטנים" (גילאי קדם ויסודי) אלו האופנות המשפיעות עלינו ההורים כצרכני "תרבות הפנאי", ואצל המתבגרים (גילאי חט"ב וחט"ע) אלו האופנות המשפיעות על בני גילם בקבוצת השווים (Peer Group) כצרכני "תרבות הפנאי". כמו רוב האופנות, כך גם אלו המגיעות אלינו וחודרות לחיינו על ידי מערכת משומנת, אגרסיבית ויעילה של שיווק מוצרי צריכה המכונים "תרבות בילוי פנאי ונופש", אשר מאחוריהם מסתתרים אינטרסים כלכליים עתירי כספים. תופעה זו יכולה להוות גורם "ממגן", אך באותה מידה היא יכולה להיות גורם "מסכן", וכמו מרבית התופעות כיום גם זו חוצה גבולות גיאוגרפיים, תרבותיים ודתיים, שכן "העולם הוא כפר קטן", והיא אינה פוסחת על המתבגרים, חניכי מערכת החינוך הממלכתית דתית. המציאות, שבה רבים מבני הנוער

*הכותב הוא מנהל אגף קידום נוער במנהל חברה ונוער.

נמצאים במסגרת חינוכית המפעילה עליהם מערכת "גדרים" ובקרות של מותר/אסור רצוי/ לא רצוי ונוגעת במכלול רחב של תחומי חיים, הופכת במקרים רבים למאיץ ולזרז להורדת "הכבלים והגדרות" הללו ברגע הראשון שהמערכת יוצאת לחופשה ומפסיקה להשגיח, וכזה הוא החופש הגדול.

ב. מבט מהיר על "תרבות הפנאי"

מהו הפנאי?

"Non-work, Non-obligated, Non-constrained" (סטנלי, 1976)

הגדרה אובייקטיבית - פנאי הוא הזמן שנותר לאדם לאחר עיסוקיו הקשורים לצרכיו הבסיסיים/קיומיים ולמחויבויותיו הקשורות בלימודים, עבודה, משפחה וכו'. הזמן הזה יכול להיחשב כחופשי, והאדם יכול לנצל אותו על פי שיקול דעתו ורצונו.

הגדרה סובייקטיבית - הפנאי הוא מצב נפשי. לפי הגדרה זו פנאי הוא הזמן שבו האדם חווה ונהנה מזמנו מבחינה נפשית ורוחנית.

מאירסון (1970) טוען כי פנאי הוא מקור למנוחה, חיזוק ומימוש עצמי. ובאותה מידה פנאי יכול לשמש כחוויה בידורית או כחוויה רוחנית. לפי מרפי (1970), פנאי הוא הזדמנות לביטוי עצמי ללא צורך בתוצאות מועילות בעקבותיו. קפלן (1975) מגדיר את הפנאי כזמן שהוא אנטי תזה לעבודה ועליו להיות מלווה בתחושת ציפייה וזיכרונות נעימים. בזמן זה יש מינימום מחויבויות חברתיות שלא על בסיס התנדבות. המדד לפנאי הוא חופש ובחירה. בשלב מאוחר יותר חוקרים נוספים צמצמו הגדרה זו והוסיפו לה מדד נוסף - תחושה של חוויה.

תרבות הפנאי בישראל כמו בתחומים אחרים נמצאת כל הזמן בשינויים, שבדרך כלל מהווים ביטוי לשינויים הדמוגרפיים, החברתיים והכלכליים העוברים על החברה הישראלית. על פי רוב השינויים בכיוונים האופנתיים מנסים לחקות את התרבות המערבית המגיעה לפתחנו בדרכים שונות ומשונות ("העולם הוא כפר קטן").

כיצד בני הנוער מנסים "לחוות את החופש"?

אליהוא כץ ושות' (1992) בחנו את השינויים והתמורות שהתחוללו בעשרים השנים האחרונות (1970-1990) בחברה הישראלית, אשר להם השפעה על תרבות הפנאי של מבוגרים וצעירים ישראלים. שינויים דמוגרפיים (כגון: ניווד אוכלוסיות בין אזורים גיאוגרפיים, קליטת אלפי עולים מתרבויות שונות, עלייה כללית ברמת ההשכלה הכללית, עלייה כללית ברמת החיים הכללית). שינויים ערכיים (כגון: אוריינטציה כלפי ההווה לעומת אוריינטציה כלפי העתיד). שינויים טכנולוגיים (כגון: התפתחות תעשיית התקשורת האלקטרונית, התפתחות תעשיית תקשורת המחשבים, התפתחות טכנולוגיות המוסיקה) וכו'. השינויים הדרמטיים הללו מביאים

בעקבותיהם שינויים גם בתרבות הפנאי של החברה הישראלית בכלל ושל בני הנוער בפרט.

על-פי קראוס (1971), סייסום, ברייטהיל, מאייר (1969) וקייל (1983) קיימים מספר מרכיבים בסיסיים הטמונים בתוך הגדרת הפנאי והם: בחירה, ספונטניות ומסגרת לא ממוסדת. בקרב בני הנוער משרתת תרבות הפנאי את החיפוש אחר זהות עצמית, החל מבריחה לסמים ואלכוהול וכלה בהשתייכות לקבוצות שונות. בתרבות הפנאי מתייחסים בני הנוער לשאלות של קבלה או דחייה חברתית (וורקמאן, 1986).

רפפורט ורפפורט (1975) מציינים מספר אלמנטים ("אינטרסים") כסימניה המובהקים של תרבות הנוער המודרנית. החוקרים מדברים על אלמנטים של הרפתקנות, שינוי וחיידוש מתמיד, ספונטניות (התלהבות עם הרבה אמוציות), גיוון ודיסרמוניה, זוהר ורעש, קפיצה בו בזמן לעולמות שונים ולמצבים שונים, אנטי ממסדיות, דיפוזיות ותחושה של עשייה עצמית. מרביתם של אלמנטים אלו באים לידי ביטוי בסגנון ובצורת בילוי הפנאי שהתפתחה אצל בני נוער וצעירים.

בהשוואת פעילות הפנאי בישראל בין השנים 1970 - 1990 (כך ואחרים, 1992) נמצא, שחלו הבדלים משמעותיים במספר תחומים בתרבות הפנאי: ירידה בזמן הקריאה לעומת עליה דרמטית בזמן הצפייה בטלוויזיה, העדפת תוכניות בידור בטלוויזיה לעומת מתן אינפורמציה, ירידה בצריכת מופעי תרבות (קונצרטים, מוזיאונים והצגות) לעומת עלייה בבילוי במופעי מוסיקה פופולארית לקהל הרחב, ירידת משקלם של מפגשים העוסקים בנושאים חברתיים פוליטיים או בהשכלה כללית לעומת עליית משקלם של קהלים קטנים העוסקים במפגשים חברתיים (ריקודי עם, התעמלות ושירה בציבור).

במסגרת הפעילויות מחוץ לבית, הבילוי הפופולארי הוא ביקור במסעדה או בבתי קפה (82%). בקולנוע ביקרו בחודש האחרון 66%, במופעי בידור 33%, ובתיאטרון 22%. החוגים הפופולאריים בקרב הנוער הם חוגים לפעילות ספורטיבית (38%), אחרים חוגים לדרמה, מחול ומוסיקה (21%), ורק בסוף חוגי מדע ומחשבים (9%).

בהשתתפות בפעילויות חברתיות לסוגיה נמצא שרק 35% מהתלמידים השתתפו בשנה האחרונה בפעילות של תנועות נוער, וכך גם לגבי ההשתתפות בפעילויות במתנ"סים.

לא ניתן להתייחס לתרבות הפנאי של הנוער בלי לציין את משמעות מרד הנוער דרך פעילויות הפנאי. סלנט (1996) מציין שהדור הצעיר של ימינו מוצא דרך מקורית ויצירתית לבטא את ייחודו ומרדנותו בדור ההורים והמחנכים, וזאת באמצעות שליטתו הגבוהה בטכנולוגיית המחשבים והאינטרנט. דרכם בני הנוער מגיעים לגירוים וללימוד דברים חדשים שהורים ומוריהם חסרי סיכוי להבינם ולקחת בהם חלק.

אוסף נתונים על צורות הביולי של בני הנוער (ל.מ.ו. 1995, הורוביץ, 1990, להב 1995)

* תדירות היציאה לבייליים:

13.5% דיווחו שאינם יוצאים לבלות כלל. 57.7% דיווחו שהם יוצאים לבלות 1 - 2 פעמים בשבוע. 15.3% דיווחו שהם יוצאים לבלות 3-5 פעמים בשבוע. 12.5% דיווחו שהם יוצאים לבלות כל יום. 1% לא דיווח כלל.

* הוצאות כספיות על בייליים (בחודש):

25.0% דיווחו שהם מוציאים עד 100 ש"ח בחודש. 58.7% דיווחו שהם מוציאים 101-500 ש"ח בחודש. 14.1% דיווחו שהם מוציאים 501-1000 ש"ח בחודש. 2.2% דיווחו שהם מוציאים למעלה מ-1000 ש"ח בחודש.

* אתרי הביולי על פי אחוזי המבקרים - ניתן היה לציין יותר מאתר אחד במקביל. (פעם אחת לפחות בחודש האחרון):

77% בילו בבית קפה או מסעדה. 8% בילו בדיסקוטק. 55% בילו במתנ"ס, בית נוער וכדומה. 53% בילו באולמות משחקים (סנוקר, ביליארד, משחקי מחשב). 49% ביקרו בבתי קולנוע. 49% ביקרו בפאב. 35% בילו באירועי ספורט.

ג. מבט על סיכונים ו"לקיחת סיכונים"

גיל ההתבגרות הוא השלב בחיים שבו בני האדם נוטים לקחת סיכונים יותר מאשר בכל גיל אחר בחיים. מתבגרים כחלק מתהליך החיפוש העצמי יבקשו לנסות כל דבר שיש בו הליכה על הסף. ניסויים אלו של בני הנוער עשויים לכלול כמויות משמעותיות של מצבי סיכון והתנהגויות סיכון.

התנהגות של נטילת סיכונים היא השתתפות מרצון בהתנהגויות המכילות, או עלולות להכיל, מידה משמעותית של סיכון. עבור מתבגרים רבים, לקיחת סיכונים כחלק מגיל ההתבגרות כרוכה בכיף, התרגשות, במילוי הסקרנות ובעיקר לראות מה אני יכול ומה אני מסוגל לעשות, דברים שההורים שלי לא אפשרו לי כל כך לעשות.

על פי פונטון (1997), בני הנוער לוקחים סיכונים הרבה יותר מאשר קבוצות גיל אחרות. לטענתו, לקיחת סיכון הינה חלק נורמאלי בתהליך ההתבגרות של בני הנוער. נטילת סיכונים היא אחד הכלים שבהם משתמש המתבגר כדי להגדיר ולפתח את הזהות שלו/שלה, ואם הסיכון בריא (Healthy risk taking), לקיחתו היא חוויה שיש בה ערך משמעותי להתפתחות ולהתבגרות.

התנהגות סיכון חיובית הינה התנהגות בעלת השפעה חיובית על התפתחות המתבגר והיא יכולה לכלול: השתתפות בספורט, פיתוח יכולות אמנותיות ויצירתיות, פעילות התנדבותית, טיולים ומסעות ועוד. הפעילות בסופו של דבר יכולה לתרום להצלחה במעגלים השונים של

חיי המתבגרים כגון: בית הספר, חברים, משפחה או קהילה. בפעילויות כאלו גם יכול להיות טמון כישלון או תחושת כישלון שישפיעו על תפיסתו העצמית של המתבגר או על תחומי העשייה בצורה שלילית. ולכן להורים ולמורים יש תפקיד מרכזי בלימוד ובהכרת הסיכון (החיובי והשלילי) ובעיקר עליהם לתמוך במתבגר גם לאחר כישלון.

התנהגות סיכון שלילית הינה התנהגות אשר עלולה להיות מסוכנת לבני נוער לדוגמה: שתייה, עישון, שימוש בסמים, נהיגה פזיזה, פעילות מינית, הפרעות אכילה, הטלת מום עצמית, בריחה מהבית, גניבה, אלימות, שוטטות ועוד.

כאשר אנחנו תומכים במתבגר בלקיחת סיכון חיובי, אנחנו בעצם עוזרים לו מלכתחילה להימנע מלקחת סיכון שלילי. סיפוק הצורך של המתבגר בחדשנות, בהתנסות חדשה, באתגר מקדם מספק את הסקרנות, את ההתרגשות ואת התשובה עד להיכן אני יכול ומסוגל להגיע בקטע האישי שלי, הבין-אישי ובכלל בחיים.

לצד היתרון והחשיבות בתמיכה בלקיחת סיכונים חיוביים, יש לזכור כי הגבול בינם לבין הסיכונים השליליים הוא "דק" ו"קצר" מאוד. וזהו עוד ביטוי מובהק של גיל ההתבגרות שעלול להוות מרכיב בשיקול הדעת - הניסיון של המתבגר ללכת על חבל דק, ממש עד הקצה, וזאת על מנת לבחון ולבדוק את גבולות היכולת שלו. המשמעות בפועל יכולה להיות שלקיחת סיכון בריא מתפתחת לעתים תוך כדי התנהלות והתנהגות מסוכנות מאוד. לדוגמה, נערות מתבגרות רבות אינן מזהות את המלכודת של דיאטה בריאה העלולה להביאן בהתנהלות "קצה" לדפוס של הפרעות אכילה עד כדי הפרעת אכילה חולנית. זהו מאבק על הגבולות, שלהורים ולמחנכים חייבת להיות מודעות לגביהם. ישנם מספר סימנים שיכולים להוות "נורת אזהרה" של חשש מחציית הגבול הסביר של הסיכון "הבריא" אל תוך הסיכון "החולני", כגון: סימני דיכאון או חרדה הבאים בעקבות סימני "דכדוך" ו"מצב רוח" שאופייניים למתבגר. התעסקות בפעילות לא נורמטיבית מאתגרת של עישון, שתייה, נהיגה פזיזה, גניבת כספים או חפצים, בריחה מהבית לשעות ולפעמים לימים ועוד. במקביל, גם הימנעות מציאה מן הבית או מן החדר עד כדי הסתגרות חריגה לשעות רבות או התעסקות חריגה במחשב יכולות לשמש "נורת אזהרה" שיש לבדוק ולבחון במעבר בין התנהגות סיכון חיובית להתנהגות סיכון שלילית. מתבגרים לעתים קרובות מעבירים לנו רמזים (דקים/עבים) על לקיחת הסיכון השלילי שלהם דרך מה שהם אומרים על התנהגויות של חברים ובני משפחה, כולל עלינו כהורים. הורים לעתים קרובות מעלימים את ההיסטוריה שלהם בנטילת סיכונים, אבל הנוער מגלה זאת בדרכו ולא יוכל לקבל הערה על התנסות שאתם ההורים לקחתם בצעירותכם ומונעים אותה ממנו כיום. אלא אם כן מתקיים דיון ודיאלוג על המקרים שלכם והסבר איך, למה ומה למדתם בדרך לשם. מתבגרים לומדים להסתכל על ההורים

שלהם כמודלים להערכת סיכונים חיוביים/שליליים. תפקיד ההורים הוא לעזור להם ללמוד כיצד להעריך את הסיכונים, לחזות את התוצאות של הבחירות שלהם, לפתח אסטרטגיות לקבלת החלטות נכונות והתמודדות עם כישלונות.

הרעיון הוא שמבוגרים אחראיים (מחנכים/הורים) צריכים ויכולים לחלוק את מה שלמדו על לקיחת סיכונים בחיים שלהם, ולנקוט גישה של לחלוק רגשות והתנסויות, כולל כישלונות ולקחים שלהם, אך לא מתוך שפיטה (Nonjudgmental), בקרה או התמקחות (no bragging) עם המתבגר שמנסה ללמוד ולחוות ולהתרגש. כל דרך אחרת תיראה כניסיון לא כן שלכם, שלא על מנת ללמוד וללמד, לשמור לעשות ולקיים. לעיתים קרובות, כדי לחלוק רגשות, החשוב ביותר הוא להתערב בחיי המתבגר ולהרחיקו מכם לקבלת החלטות עצמאית של אי-שפיטה ואי-התמקחות בצורה יעילה ביותר.

על מנת למנוע את מצבי לקיחת הסיכון השלילי בחיי המתבגר, אנחנו פועלים ועובדים כל חיינו כהורים וכמחנכים במטרה ללמוד להעריך את הסיכונים ולמנוע אותם או להימנע מהם. המתבגרים זקוקים הן לתמיכה והן לכלים כדי ללמוד ולהיות מסוגלים לעשות זאת בעצמם ועם עצמם בזמנים שהם לבד ללא הורה או מורה.

ד. ולסיכום הדין

מספר תהליכים משפיעים על שתי התופעות שהוצגו לעיל: תרבות "הפנאי והבילוי" ותרבות "לקיחת הסיכונים" של מתבגרים.

1. על פי הספרות הסוציולוגית העכשווית בעניין השינויים שעוברים כיום בני נעורים, הולכת ומתחזקת התופעה של היטשטשות הגבולות המוגדרים של שלב הנעורים. מציאות זו שמביאה לטשטוש בין עולם המבוגרים לעולם הנעורים. מבחינה זו בני נוער מקדישים זמן ומחפשים את האתגרים שאנחנו המבוגרים הגענו אליהם בגיל הרבה יותר מאוחר. הצפייה במדיה האלקטרונית החדשה מביאה אליהם כמות אדירה של גירויים, אינפורמציה, ריגושים... שאותם הם מבקשים לבחון ולנסות, ואם אפשר מיד.
2. התא המשפחתי עובר כיום שינויים רבים. להורים יש פחות זמן ופחות פנאי רגשי לילדיהם המתבגרים. ההורים שמנוהלים על ידי תרבות קרייריסטית, משקיעים את מרבית האנרגיה שלהם בפיתוח מקצועי ובקידום מעמדי. איכות תפקידיה הנוכחיים של המשפחה גרמה לה לאבד את מעמדה המסורתית. התרגום הפוסט מודרני לעניין הוא שהנוער נשען יותר על עצמו. המציאות הזו מובילה לדחף חזק על הצעירים להגשמה עצמית, ולהתנסות בוגרת בשלב מוקדם. ההתנהגות הקרייריסטית של ההורים משפיעה על הנוער גם במובן של המעמד החברתי והחומרי שלהם, וכן

בהשוואה לאחרים, ובזכות זה הם מקבלים מקום מכובד בחברה שלנו/שלהם (מה אבא שלך עושה? סמלי סטאטוס... , מכונות, מקום מגורים וכד').

3. החברה שמה דגש על הישגיות, תחרותיות, ייצוגיות. כיום החוסר מודגש יותר מכפי שהיה בעבר (בניגוד מוחלט ל"איזהו עשיר השמח בחלקו"). נוצר הכרח אובססיבי להיות כל הזמן בתנועה, בחתירה, כדי להשיג את החסר. לדוגמה, הנוער שרואה בצבא יותר אמצעי לקידום אישי, מעמדי או מקצועי, ופחות כאמצעי לתרומה לקולקטיב ולאומה - גישה יותר פרקטית ופרגמטית. הלחץ התרבותי כמשפיע על עיצוב הזהות, אין די מורטוריום (דחיית חובות). בתחום הזהות מפעילה החברה לחץ מסיבי להתגבשות ולמובחנות (להיות תכליתי וממוקד מטרה). החברה מציבה את הפרט על מסלול מרוצים תחרותי, שופטת ומתגמלת על פי תוצאות, יוצרת אקלים המגנה חוסר בהירות, לנוער אין כמעט מרחב מנטאלי לשוטטות, בלבול, תהייה בדרך לגיבוש זהותו.

אל מול כל אלו, התופעות של תרבות "הפנאי והבילוי" ותרבות "לקיחת הסיכונים" של מתבגרים מקבלות עוצמה וכוח השפעה על חייהם העכשוויים ועל חייהם העתידיים. המפגש של שתי תופעות אלה עם חופשת הקיץ הארוכה מהווה תקופה שבה יתרחשו דברים שלא חשבנו עליהם מראש כמחנכים וכהורים, ונמצא עצמנו שואלים: למה זה קרה? איפה לא היינו בסדר? מה היינו צריכים לעשות אחרת? אני תקווה שבעקבות מאמר זה אכן נתכונן נכון יותר למפגש של החופשה עם תרבות הפנאי ולקיחת הסיכונים, ובעיקר נכין את חניכינו/ ילדינו לאותו מפגש.... בחופש הגדול הכול אני יכול....

ה. מקורות

- כץ, א., האזה, גורביץ, מ., ויץ, ש., אדוניח, ש.י, מ., גולדברג, ד. (1992). תרבות הפנאי בישראל: תמורות בדפוס הפעילות התרבותית 1970-1990. מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי.
- הורוביץ, ת., פרנקל, ח. (1990). דפוס אלומות של בני נוער. מכון הנרייטה סאלד, ירושלים.
- ל.מ.ס - לשכה מרכזית לסטטיסטיקה (1992). פעילויות מחוץ לתוכנית הלימודים של תלמידי כיתות ט-ב. חינוך עברי וערבי, ירושלים.
- להב, ח. (1995). "תעשיית הבילוי" של נוער בסופי שבוע ולילות שישי. מסמך עמדה שהוגש למשרד החינוך והתרבות, מינהל חברה ונוער. ירושלים.
- סלנט, ע. (1996). שוטטות ממוחשבת כתת-תרבות של בני נוער. חברה ונוער, מגמות וכיוונים. גיליון מס' 2. משרד החינוך והתרבות, מינהל חברה ונוער. ירושלים.

- Kelly, J. (1983). Leisure Identities and Interactions. George Allen and Unrvim, London
- Murphy .J.F. (1974). Concepts of Leisure. Englewood Cliffs N.J. Prentice-hell .inc
- Meyer, H.D. Brightbill, C.K. Sessom, D.H. (1969). Community Recreation: A guide to its Organization. 4th.ed. Englewood N.J. P.H
- Kaplan, M. (1975). Leisure: Theory and policy. New York, NY: Wiley
- Kraus, R. (1971). Recreation and Leisure in Modern Society. Ace N.Y
- Ponton, L.E. (1997), adolescent risk-taking: Healthy vs. Unhealthy. www.middleweb.com/adolesrisk.html
- Rapoport, R. Rapoport, R.N. & Strelitz, Z. (1975). Leisure and the Family Cycle. Routledge and Kegan, London and Boston.
- Stenly , R.P.(1976).The Sociology Of Leisure ,London Allen,Uniwin p. 48
- Workman, B. (1986). Dear Professor: This is What I Want You to Know. Phi Delta Kappan, Vol. 67, pp. 668-71

מאמר בנושא פנאי וסיכון - חיים להב אפריל 2010

נדרים

הרב בני נכטיילר*

מחנכים והורים מודאגים לפני ה"חופש הגדול". מי צריך "חופש"? ועוד כזה ארוך... הילדים אינם במסגרת ופעמים נראה שכל מה שקיבלו במוסדות החינוך במהלך השנה הולך לאיבוד בחופשה.

אנחנו בתנועת הנוער חושבים אחרת. ישנו שיר יפה שגדל עליו דור התחייה: "פה בארץ חמדת אבות, תתגשמנה כל התקוות, פה נחיה ופה ניצור חיי אושר חיי דרור". דווקא לחופש ולדרור אנו מצפים כדי שיתקיים המשך השיר: "פה תהא השכינה שורה, פה תפרח גם שפת התורה".

יש כוחות יצירה שרק החופשה יכולה להצמיח. צריך להתייחס אל החופש הגדול כמבחן, כפי שמתייחס הרב קוק ב"מוסר אביר" אל התפילה: "והנה התפילה היא בדיקה גדולה לאדם, אם הוא מטהר נפשו באמת כרצון יוצרו יתברך ואם הוא קרוב לעשות רצונו כרצון קונו" - הרב קוק רואה את התפילה כמבחן לאדם לדעת מה מדרגתו, על מה הוא חושב ומהם רצונותיו האמיתיים. גם אנו יכולים לראות את החופשה כ"מבחן", מה באמת השיג הנוער בשנת הלימודים. העשייה, הרצונות וההתנהגות של בני הנוער בחופשה מעידים על רמתם הרוחנית ועל רצונותיהם.

לפניכם דרך חינוכית שאנו יכולים להציע לנוער לימי החופש הגדול, הלקוחה מתוך לימוד רעיוני של מושג "הנדר והנדבה" המופיע בתורה.

אנו יודעים שלעסוק בנדרים זה לא דבר פשוט. ברגעים הכי מרגשים וחשובים כמו ערב יום הכיפורים, התפילה שאיתה אנו נכנסים לעיצומו של יום היא תפילת "כל נדרי", הנאמרת מהפחד שמא לא קיימנו נדר שקיבלנו על עצמנו. כך שבוודאי בפועל אנו מאמצים את דברי ר' מאיר במסכת נדרים דף ט' שאומר על הפסוק "טוב אשר לא תידור משתידור ולא תשלם" - טוב מזה ומזה שאינו נודר כל עיקר.

ואף על פי כן כדאי שנכיר גם את דברי ר' יהודה שחולק ואומר "טוב מזה ומזה נודר ומשלם", ובהמשך מסבירה הגמרא "הא קמ"ל דשרי ליה לאינש לזרוזי נפשיה" (למדנו מכאן שמותר לאדם לזרז את נפשו), ואמר רב גידל אמר רב: "האומר אשכים ואשנה פרק זה, אשנה מסכתא זו, נדר גדול נודר לאלוקי ישראל". מלמד אותנו רב יסוד מעניין על הנדרים: לוקח אדם על עצמו דבר שהוא לא חייב בו, הוא עושה זאת בהתנדבות, הוא בעצם בוחר במה

* הכותב הוא מזכ"ל תנועת בני עקיבא בישראל

שהוא רוצה לא מכפייה, לא הרב שלו החליט מה הוא ילמד, אלא הוא זה שהחליט, אבל הוא מכניס זאת למסגרת שמחייבת אותו. הנדר והמהלך הזה יכולים להוות "מקפצה" רוחנית.

אין אנו רוצים לחנך ל"נדרים", אך אפשר ללמוד כאן רעיון חינוכי חשוב. הדרך לגדול ולהצלחה היא בשילוב של בחירה חופשית, של קבלת אחריות על דבר שהנער או הנערה בוחרים בעצמם, אבל חייבים להכניס את הבחירה למסגרת כדי לא לאבד זאת. אני קורא לזה "החופש הקטן", מצד אחד חופש - הזדמנות לבחור לבד סדר יום, מצד שני לא הפקרות! צריך להכניס את הבחירות למסגרת.

החופש הגדול הוא הזדמנות לתת לבני הנוער לבחור במה הם רוצים להתמקד, מה הם רוצים ללמוד ומה הדברים שהם רוצים לעשות על פי נטיית לבם. אבל כדי שהרצון יתממש צריך מסגרת כדוגמת תנועת הנוער. בתנועה אתה נמצא במסגרת חברתית-חינוכית-ערכית, אם אתה מדריך יש לך אחריות ומחויבות שנעשית מתוך התנדבות, אבל בתוך מסגרת עם כללים. אם אתה בגרעין חבראי ב' - יש לך הרבה אחריות על הלימוד והעשייה של הגרעין - תהליך המקדם ומבגר את הנוער - "מחויבות מתוך בחירה".

אני קורא למחנכים לעודד את התלמידים ללכת לתנועת הנוער במיוחד בזמן החופשה. שם הם יכולים להמשיך ולהעצים את התהליך החינוכי שהם קיבלו במוסדות החינוך. בתנועה זה לא רק "להעביר את הזמן" אלא זו מסגרת שמזמנת אפשרויות רבות להתנדבות ובעיקר לאחריות אישית.

אנו בתנועה מתכוונים לחופשה במטרה לתת הזדמנויות רבות ללימוד ולעשייה, לחניכים ולמדריכים, כמו שבוע "תורה ועבודה", הפעלת קייטנות רווחה רבות בהן פועלים מאות ילדים, סמינריונים, ימי עיון, מחנות קיץ וגם ימי כיף רבים.

בהכנה נכונה של כולנו, המחנכים, התלמידים והחניכים, בידנו להפוך את החופש הגדול לתקופה משמעותית ובונה קומה חינוכית נוספת המתרגמת את הערכים החינוכיים ל"תורת חיים".

בברכת חברים לתורה ועבודה

השפעות ההורים על דתיות המתבגר - לקראת חופשת הקיץ

ד"ר שרגא פישרמן*

במאמר זה שני חלקים:

ממצאי מחקר הבוחן את השפעת ההורים על דתיותם של מתבגרים בהשוואה לסוכני שחבור אחרים.

מספר רעיונות באשר לאפשרויות, העומדות בפני הורים ומחנכים להשפיע על פעילויותיהם של מתבגרים.

המתבגר וסוכני החברות

אריקסון (1958) טען שזהותו של המתבגר מתפתחת על ידי אינטראקציה בינו ובין הסביבה. תהליך הזהות הינו תהליך הקשור ליחסי גומלין עם החברה ואכן אחד הנושאים המרכזיים המטרידים מתבגרים הוא הזיקה בין זהות האני שלהם ובין החברים, החברה, המשפחה, הדת, התרבות, המדינה והעולם.

חוקרים שונים עסקו בהשפעת סוכני השינוי על ילדים ועל זהותם של מתבגרים. ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 1979) פיתח את המונח "האקולוגיה של ההתפתחות האנושית" שמספק בסיס תיאורתי להבנת השפעות של גורמים סביבתיים על התפתחות הילד. על פי תיאוריה זו בית הגידול של הילד כולל משפחה, חברים, שכונה ובית ספר. את התהליך האינטראקציוני של גיבוש הזהות הסבירה ג'סלסון (Josselson, 1987) כתהליך דינמי של התאמת חלקים מהאישיות לעולם החברתי. ברייקוול (Breakwell, 1986) לעומתה, מציינת כי האדם מאמץ מהחברה שסביבו מושגים של זהות המתאימים לו.

חוקרים רבים התמקדו בבחינת השפעה של סוכני שינוי ספציפיים כגון: הורים, בית ספר וחברים. ביחס להשפעת הורים מציינת נאמן (2002) את דחיית ערכי ההורים על ידי המתבגר כחלק מהצורך שלו בגיבוש זהות עצמאית ונפרדת מהוריו. בכך ממשיכה נאמן את אוסובל (Ausubel, 1954 in Dudlel 1978) שציין את המושג "כפירת ההתבגרות", שמשמעותו נטיית המתבגרים לדחות את הדת כתוצאה מהקונפליקט בין מתבגרים להורים. מאידך טוען סמית (Smith, 1976) שלמרות שההשפעות של כל סוכני הסוציאליזציה יורדות עם העליה בגילם של המתבגרים, השפעת ההורים עדיין גבוהה ביחס לחברים בכל שכבות הגיל וההתייחסות אליהם כאל גורם מייעץ נשאר קבוע לאורך כל שנות החינוך ואף מתחזקת לקראת סוף התיכון.

* הכותב הוא משנה אקדמי במכללת אורות ישראל, אלקנה

גם בישראל, טוענים החוקרים, ניכרת השפעת ההורים על המתבגרים (ועקנין, 1996; סולברג, 2007), למרות שבחיי היום יום פורצים לפעמים חילוקי דעות בין המתבגרים להוריהם. בתחומים רבים קיימת קרבה מפתיעה בין מערכת הערכים של המתבגרים לבין זו של הוריהם, במיוחד ניכרת השפעת ההורים בתחומים ערכיים: פוליטיים, דתיים ומוסריים (סולברג, 2007). וינברג-ג'אן (תשס"ה) שחקרה את תרומת מאפייני הסביבה החברתית להתרחקות מהדת מציינת כי קיים קשר בין תפיסת המתבגרים את מידת ההקפדה על קיום מצוות בבית ההורים ובין ההתרחקות של המתבגרים. הדתיות. תפיסת הצעירים את מידת ההקפדה בכיתה ובשכונה לא נמצאה מסבירה את ההתרחקות מן הדתיות.

נושא נוסף שנחקר הוא השוואה בין סוכני ההשפעה השונים. רבים השוו בין השפעת הורים, חברים ובית הספר. גלבו (1984) טען שהשפעת ההורים על המתבגר היא הגבוהה ביותר בהשוואה להשפעת בני הגיל שהשפעתם חזקה בהשוואה למורים. בעוד שאחרים (Erickson, 1992; Benson, Donahue & Erickson, 1989) טענו שבית הספר אינו נופל בחשיבותו מהמשפחה או עולה עליה (לסלוי ובר-לב, 1999; Leslau & Bar-Lev, 1999). בשונה, היו שהצביעו על השפעתם המשנית של המורים על התלבטויות בנושא הדתיות של תלמידיהם (Greeley & Rossi, 1966; רקובר, ינון וארד, תש"ל; Coleman et al, 1966 in Friedman, 1989; טל, 1994; בר-לב וקדם, 1997; גרוס, תשנ"ט).

ממצאי המחקרים העוסקים בהשפעתם היחסית של קבוצת השווים על דתיותם של המתבגרים אינה חד משמעית. מצד אחד, חוקרים מצאו שהשפעת קבוצת השווים על התנהגות דתית גדולה מהשפעת ההורים (Larsen, 1972); De Vaus, 1983). בדומה טוענים צ'פנט, בייקלי ופלמר (1981) (Chalfnat, Beckley & Palmer) וכן סטארק (Stark, 1984) ופזחפורקל (1989) (Pazhayapurakal) כי ההשפעה הגדולה ביותר על דתיות היא השפעתם של קבוצת השווים. מצד שני טוען דה ווס (De Vaus, 1983) שהשפעת קבוצת הגיל על הדתיות חלשה יותר מהשפעת ההורים. לדעה זו מצטרפים גם צוקרמן-בראלי (תש"לא), (De Vaus, 1983); לסלוי ובר-לב (תשנ"ד) שהצביעו על כך שהשפעת קבוצת הגיל ותנועת הנוער הדתית על עיצוב הזהות הדתית קטנה יותר בהשוואה להשפעה של ההורים ובית הספר. גם וינשטין (1983) טוען שרוב תלמידי בית הספר השיבו כי לקשריהם החברתיים אין השפעה גדולה על דתיותם.

ראוי לציין כי מרטין וחבריו (2003) מצאו כי קיימת השפעה של ההורים על השפעת קבוצת השווים.

יש הטוענים כי עד גיל 15 ההשפעה של בני הגיל היא החזקה ביותר ואח"כ השפעתם

פוחתת בגלל הירידה בלחץ הקבוצתי והתחזקות הביטחון העצמי (Landsbaum, 1971). מרטין וחבריו (Martin, White & Perlman, 2003) חולקים על כך ומציינים כי השפעת ההורים והשפעת קבוצת השווים נשאר יציבה במהלך גיל ההתבגרות כולו. כהן-אמיר (2005) מצטרפת לדעה זו ומציינת ששני סוכני הסוציאליזציה הדתית המשמעותיים ביותר הם המשפחה וקבוצת השווים.

חוקרים אחרים בדקו את הקשר שבין מעורבותם הדתית של ההורים לדתיותם של מתבגרים. בין הממצאים ניתן לציין כי במשפחות בהם לא הודגשה הדת כדרך חיים מועדפת או שמקומה בסולם הערכים לא היה ברור (אף על פי שהודגמה התנהגות דתית על ידי ההורים) קיימת שכיחות גבוהה יותר של עזיבת הדת בקרב ילדיהם הבוגרים (הברמן - שורק, 1993; Johnson, 1973; Hunsberger, 1983; 1980; בתוך נאמן, תשס"ב). בדומה, טוענים Pearce ו- Thornton (2007) כי קיים קשר בין מעורבות ההורים במישור הדתי ובין דתיותם של מתבגרים. נאמן (2002) מציינת כי ילדים שחשים חוסר התאמה בין עמדותיהם של ההורים מושפעים מכך וחלה ירידה בדתיותם.

מחקרים אלה מצטרפים לדברי בית הלחמי וארג'יל (Beit - Hallahmi & Argyle, 1997) שציינו שלושה תנאים המעצימים את השפעת ההורים על דתיות ילדיהם: 1. יחסי קירבה בין ההורים והילדים. 2. גיל: דתיותם של ילדים צעירים דומה יותר לדתיות ההורים, בהשוואה למתבגרים. 3. כאשר קיימת התאמה באמונת שני ההורים, השפעתם על דתיות הילדים גדולה יותר. חוקרים אחרים בדקו את הקשר שבין איכות היחסים המשפחתיים ובין דתיות המתבגרים. נמצא כי ירידה ברמת הדתיות מנובאת ע"י תחושות סובייקטיביות של דחייה של המתבגר על-ידי הוריו וחוסר תקשורת עימם (Dudley & Dudley, 1986). מתבגרים שחשו שמשפחתם מספקת להם תמיכה רגשית, חום, אינטימיות ומקיימת תקשורת תוך משפחתית טובה דווחו על דמיון בין ערכי הדת שלהם לשל הוריהם. לעומתם, נבדקים שחשו דחייה, חוסר הסכמה וריחוק בינם לבין הוריהם דיווחו על התרחקות מן הדתיות (בר - לב וקדם-פרידריך, 1996; Dudley, 1978; Hoge & Petrillo, 1978; Hunsberger & Brown, 1984).

חינוכאים וחוקרים עסקו גם בשאלת הצורך בהלימה בין הסוכנים השונים. חוקרים מציינים כי ההתאמה בין המערכות החברתיות השונות (הורים, מורים וסוכני שינוי אחרים) חשובה מאוד לתהליך גדילתו וגיובוש זהותו הדתית של המתבגר (רקובר וחבריו, 1970; כהנא, 1975; שפירא וחוב', 1979, 1990; איכילוב, 1984, 1985; ושורצוולד, 1990). כאשר היחיד מרגיש באי הלימה בין סוכני החיברות ניתן לצפות לסטיות רבות יותר מנורמות ההתנהגות הדתית (רקובר, ינון וארד, 1970; דור-שב ורנד, 1984).

מטרת המחקר הנוכחי הייתה להשוות בין השפעת ההורים, השפעת בית הספר והשפעת

החברים על זהותם האמונית ועל התנהגותם הדתית של מתבגרים ישראלים דתיים. במחקר נבחנה השפעת הסוכנים על פי דיווחי המתבגרים ולא על פי השוואה בין דתיות הסוכנים ודתיות המתבגר. מתודה זו נבחרה לאור הדגשתנו את הסובייקטיביות במושג הזהות בכלל ובמושג הזהות הדתית בפרט (פישרמן, 2000).

במחקר שערכתי (פישרמן, 2010) נבדקו 462 מתבגרים מכיתות ז ועד י"ד. הנבדקים למדו בישיבות תיכוניות ואולפנות (כיתות ז-י"ב) ובישיבות גבוהות ומדרשות (כיתות י"ג ו-י"ד). 324 נבדקים היו בני 70% (138 בנות) (30%).

הנבדקים ענו על השאלונים הבאים: שאלון זהות אמונית (פישרמן, 2002), שאלון התנהגות דתית (פישרמן, 2002) ושאלון השפעת סוכני שחבור (פישרמן, בדפוס).

בקרב בני השפעת ההורים על הזהות האמונית הייתה הגבוהה ביותר והשפעת החברים הנמוכה ביותר. בכיתות מסוימות השפעת המורים הייתה דומה להשפעת ההורים ובאחרות השפעת המורים הייתה דומה להשפעת החברים.

בקרב בנות השפעת ההורים על זהותן האמונית של הבנות גבוהה מהשפעת החברים. בקרב בנות בכיתות ט ו-י השפעת המורים נמוכה מהשפעת ההורים וגבוהה מהשפעת החברים, בעוד שבקרב בנות בכיתות י"ג - י"ד השפעת המורים הייתה דומה להשפעת ההורים.

בקרב הבנים השפעת ההורים על התנהגות דתית הייתה גבוהה, באופן מובהק מהשפעת החברים. בכיתות מסוימות השפעת המורים הייתה נמוכה מהשפעת ההורים וגבוהה מהשפעת החברים. בכיתות אחרות השפעת המורים הייתה דומה להשפעת ההורים ובכיתה אחת (י"א) השפעת המורים הייתה דומה להשפעת החברים.

בקרב בנות בכיתות ט - י"ג לא נמצאו הבדלים מובהקים בין השפעות המורים והשפעות החברים על התנהגות דתית. השפעות ההורים היו גבוהות יותר מהשפעות המורים והחברים. בקרב בנות בכיתה י"ד לא נמצאו הבדלים מובהקים בהשפעות סוכני החברות השונים על התנהגות דתית.

השפעות ההורים על המתבגר לקראת חופשת הקיץ

עקבות ממצאי המחקר המצביעים על עוצמת השפעת ההורים על דתיותם של המתבגרים, בהשוואה לסוכני השינוי האחרים, עולה השאלה כיצד יכולים ההורים להשפיע על המתבגרים. שאלה זו מועצמת לקראת חופשת הקיץ הארוכה. נחלק את הדיון בשאלה זו לשני חלקים: מה הם תנאי הקדם להשפעה ורעיונות כללים לקראת החופשה.

תנאי קדם להשפעת הורים על דתיות הילדים

ניתן להסיק מספר עקרונות המהווים תנאי קדם להשפעה חיובית של הורים על דתיותם של המתבגרים:

יחס חם בין ההורים וילדיהם. אקלים חיובי ומיטבי מהווה תנאי קדם ראשוני להשפעה. אקלים זה נחוץ לכלל ההשפעה החינוכית ובקרב טווח הגיל הרחב, אבל בהקשר של החינוך לדתיות ובגיל ההתבגרות הוא מקבל משנה חשיבות. סיכויי ההשפעה של ההורה האוהב והמבטא בגלוי את אהבתו, ההורה המקבל את המתבגר ללא תנאי, המכיל, האמפאתי והאכפתי להשפיע על המתבגר גדולים בהשוואה להורה שאינו מקיים תנאים אלה. ראוי להדגיש כי "הורה מקבל ומכיל" יודע גם להציב גבולות. המתבגר אוהב גבולות (ויעיד על כל העיסוק האינטנסיבי של מועצות תלמידים בתקנון) וצריך גבולות ולכן הצבת גבולות יכולה לעמוד בהלימה עם קבלה והכלה. המפתח להלימה זו טמון במתודה יותר מאשר בתוכן ועל כך בהמשך.

יחס חם אינו "רק" רגש חיובי סובייקטיבי. יחס חם צריך שיקרין על המתבגר. כאשר מתבגר אינו בטוח שההורה אוהב אותו, אין זה משנה כלל האם ההורה אכן אוהב אותו או לא. במילים אחרות, הסובייקטיביות גוברת כאן על האובייקטיביות. מה שחשוב הוא - שהתבגר ירגיש שההורה אוהב אותו ושאהבה זו אינה מותנית בשום תנאי שהוא.

יחס חם צריך לבוא לידי ביטוי בתקשורת חיובית, אוטנטית וזורמת בין המתבגר וההורה. המתבגר צריך לחוש שהוא יכול לשוחח עם הוריו על "הכול". כאשר המתבגר חש שהוריו משוחחים איתו ולא אומרים לו מה לעשות, כאשר הוא חש שהבחירה בידיהם מוכן להאזין לעמדות ההורים ופוטנציאל ההשפעה שלהם עולה.

תיאום בין עמדות ההורים. אינני סבור שהעמדות האמוניות של ההורים צריכות להיות זהות על מנת שיוכלו להשפיע על זהותם הדתית של המתבגרים. אני סבור שעמדותיהם צריכות להיות דומות במידה מסוימת, אך חשוב יותר שיהיה תיאום בין העמדות של שני ההורים ותיאום ביחס לחינוך לדתיות שיינתן בבית. אני סבור כי התיאום חשוב יותר מההתאמה. בעבר עמדתי על כך שחשוב לתת למתבגר מרחב פסיכולוגי להתלבטות (פישרמן, 1992, 1998, 2002). נראה כי מרחב להתלבטות קיים בבית המעודד מגוון דעות יותר מאשר בבית המעודד עמדה אחידה. מסיבה זו נראה לי שתיאום בין עמדות ההורים חיוני יותר מההתאמה ביניהם.

דוגמא אישית. רבות נכתב בעבר על חשיבות הדוגמא האישית בחינוך ואין כאן

המקום להרחיב. אוסיף רק שתי נקודות: א. דוגמא אישית איננה באה לידי ביטוי רק בקיום "טכני" של מצוות. התלהבות, מוטיבציה פנימית ואוריינטציה דתית פנימית עשויות להשפיע רבות על המתבגר. ב. הדוגמא האישית מאפשרת שיתוף הן בקיום המצווה (כגון תפילה משותפת במניין או לימוד תורה בחברותא) והן שיח על המצווה, מטרתיה והחוויות השונות שהתלוו לקיום.

רעיונות לפעילות בחופשה הגדולה

הרעיונות לעיל באים כתוספות לעקרונות חינוכיים עליהם עמד ר' יונה גודמן במספר הרצאות ודפי "בעין חינוכית" (בהוצאת מכללת אורות ישראל). תפיסתו של ר' יונה מתבססת, לדעתי, על שלושה עקרונות:

1. צריך לתכנן את החופשה.
2. הורים ומתבגרים צריכים לתכנן ביחד את החופשה.
3. חשוב לתכנן פעילויות בחופשה שכן "הבטלה מביאה לידי שעמום" (וראה פירוש רש"י מהו שעמום). לעקרונות אלו אני מבקש להוסיף עוד שלושה:
4. **ניצול הפנאי אינו מתחיל בחופשה ואינו מסתיים בה.** דיו רב נשפך בסוגיית הפנאי וניצולו בעידן המודרני והפוסט מודרני. ברצוני להאיר, בנר קטן, את העובדה שניצול יעיל של פנאי במהלך שנת הלימודים עשוי להוביל לניצול יעיל של החופשה הגדולה. דוגמה מוחשית לכך הם מדריכי הנוער בתנועות הנוער השונות. מדריכים ה"מוצאים זמן" להדריך במהלך שנת הלימודים (ובחלק מהמקרים בשנים בהם עליהם להבחן בבחינות הבגרות) יודעים, בדרך כלל, לנצל היטב את הפנאי בחופשה (הן להעמקת ההדרכה, הן למילוי צרכים אישיים אחרים והן לחינוך חניכיהם לניצול יעיל של פנאי). חינוך מיטבי לניצול פנאי ראוי שיעשה בהלימה בין המוסד החינוכי ובית ההורים וראוי שיתקיים שלא בהקשר של החופשה, אלא בהקשר החינוכי הרחב של "החיים".
5. **פנאי אינו פניות.** פנאי הוא מושג, לכאורה, אובייקטיבי ומדיד. פניות היא מושג סובייקטיבי לחלוטין. בחופשה יש, לכאורה, פנאי. האם למתבגר יש גם פניות לעסוק בנושאים עליהם אנסה להצביע בהמשך? שאלה זו חייבת להידון בין ההורים והמתבגר וראוי לה שתדון במסגרות החינוכיות השונות שלא בעת החופשה ובמנותק ממנה. חינוך לניצול הפנאי עשוי לכלול היבטים של פניות הן במובן של תיעול אנרגיה והן במובן התוכני. במובן של תיעול אנרגיה הכוונה ליכולת הקוגניטיבית והנפשית לפנות לעצמי זמן בו אעסוק בתחום מסוים. יכולת

זו מתפתחת לעיתים באופן טבעי ולעיתים חייבים לחנך אליה. להרחבה בתחום זה כדאי לעיין במובנם של מושגים כגון "וויסות עצמי", "ניטור עצמי" ו"מכוונות עצמית". במובן התכני הכוונה ליצירת עניין בתחומים מגוונים העשויים "למלא" את הפנאי ולהקנות למתבגר תחושות חיוביות של סיפוק, ערך עצמי, חוללות עצמית ועוד.

6. לחופשה יש מטרת חיוביות. חופשה אינה רק "אי לימודים" (או אי עשייה), אלא היא תקופה המאפשרת יצירה, צמיחה ופעילויות שבתקופת הלימודים יש המתקשים לעסוק בהם. מטרת החלק הזה של המאמר זה אינה לבסס את העקרונות מבחינה תיאורטית ומחקרית ולכן אינני מרחיב בהם. הדברים מובאים כפתיח למספר רעיונות שעשויים להתאים לאוכלוסיות מסוימות.

- **חלוקה שונה של לוח החופשות.** חופשת הקיץ היא ארוכה למדי. בנוסף, היא כוללת את ימי בין המצרים החשובים כל כך לפיתוח הזהות היהודית והלאומית שלנו. ניתן לחשוב על פריסה שונה של החופשה, כך שבקיץ החופשה תכלול כחודש, וחודש נוסף יתחלק בין חופשת חורף (בנוסף לחנוכה) וחופשת אביב (בנוסף לפסח). רעיון זה עולה, מדי פעם, על סדר היום והוא מצריך תיאום רב בין גורמים שונים. על אף הקושי שבתיאום דומה כי אין חולק על כך שראוי לעשות כן.

- **הקמת בית מדרש לעיסוק בזהות אמונית.** חלק מהמתבגרים עסוק בשאלת הזהות האמונית שלו. ראייה לכך ניתן למצוא באתרים שונים כגון: כיפה וביכורים. במהלך שנת הלימודים רק מתבגרים מעטים יכולים להרשות לעצמם לעסוק באינטנסיביות בשאלות הקשורות לזהותם האמונית בשל לחץ זמן ובשל המסגרות החינוכיות בהן הם לומדים. מתבגרים רבים מתעלים את העיסוק בכך לתקופה הסמוכה לסיום הלימודים התיכוניים: במכינות קדם צבאיות ובישיבות הסדר. ניתן להקים מסגרות חברתיות-חינוכיות לדיונים בשאלות אמוניות. מסגרות אלה חייבות להיות וולונטריות, "הצוות" חייב לכלול אנשי חינוך אמונים על השיח, המבינים שאל להם להטיף או לכפות והמסוגלים (ואוהבים) להשתחנ"ש (שיחות נפש). ניתן להיעזר בבוגרים צעירים הלומדים בישיבות הסדר או ישיבות גבוהות, הקרובים בגילם ובמרקם החברתי לחניכים שישתתפו בכך.

- **ישיבת בין הזמנים.** מסגרת זו קיימת במספר ישיבות תיכוניות ועשויה להתאים לאוכלוסייה מסוימת של מתבגרים. ניתן לאמץ רעיון זה גם למתבגרות. מדרשות יכולות לפתח תוכניות ייחודיות למתבגרות (בוגרות כיתות י' ו"א). ניתן לשלב במסגרות אלה טיולים, פעילות התנדבותית ועל ידי כך למשוך חניכות נוספות.

- **פעילות במסגרת תנועת הנוער.** תנועות הנוער הן מסגרות חינוכיות שפוטנציאל

השפעתן על המתבגר גבוהה ביותר. לצערי, בשל העובדה כי מתבגרים רבים פונים להדרכה פוחתת הפעילות של תנועת הנוער בחבריה ב'. המתבגרים שפנו להדרכה עסוקים (מי יותר ומי פחות) בהדרכה ואלה שאינם מדריכים מתקשים למצוא את מקומם בתנועת הנוער. כך קורה שבנוסף לדימוי העצמי הפחות גבוה של אלה שלא התקבלו להדרכה הם אינם מוצאים לעצמם מקום במסגרת התנועה ומחפשים לעצמם עיסוקים מחוץ לה. ניתן (וחיוני) לפתח פעילויות של תנועת הנוער לחבריה ב' וצריך להסביר למדריכים שהשתתפות בפעילות זו היא חלק מחברותם בתנועה וחלק מהאחריות המשותפת. דומני שכיום רוב הפעילות של חבריה ב בחופשה מתמקדת במחנות הקיץ שעל אף חשיבותם הרבה כוללים רק אחוז קטן של זמן החופשה.

- **פעילות קהילתית.** רבים בציבור הדתי לאומי חיים במסגרות קהילתיות בערים ובהתיישבות. חיי הקהילה כוללים, בדרך כלל, גם פעילויות חברתיות המכוונות לקבוצות גיל שונות בנפרד. ביישובים לא מעטים קיימיםרכזי נוער שתפקידם מועצם לקראת החופשה. רק במקומות בודדים מתקיימות פעילויות משותפות לדור ההורים ולדור המתבגרים. קשה להתאים פעילות תרבותית לדורות שונים בשל שטחי התעניינות שונים, אבל כאשר בונים "פרויקטים" קהילתיים למטרות חשובות נרתמים רבים להפעילם. "פרויקטים" כאלה יכולים לכלול אימוץ קבוצות חוסים (כגון אקי"ם, איל"ן וכד') כאשר המתבגרים חונכים את הילדים והבוגרים מסייעים להם בכל הקשור להיבטים התכנוניים, הכלכליים והטכניים. פעילויות כגון אלה משלבות פעילות חסד עם פעילות קהילתית. על פעילות חסד - ראה להלן. פעילות משותפת אחרת יכולה לכלול פיתוח סביבתי, פיתוח "פינות שיח" או "פינות רוגע" ביישוב וכד'.

- **פעילות חסד.** כל נתינה גוררת עימה קבלה עצומה. מקומו של המגזר השלישי בחיים הכלכליים והתרבותיים של העולם המערבי הופך להיות מרכזי יותר ויותר. חלקם של המתבגרים במגזר זה משמעותי. החופשה מאפשרת תגבור פעילויות החסד בשל שתי סיבות: 1. זמן פנוי למתנדבים. 2. צרכים גוברים של הנזקקים הנובעים מהוצאות גדולות ומפערים כלכליים ותרבותיים הגדלים בעת החופשה. ראוי להעיר כי יש פעילויות אפיזודות כגון קייטנה לילדים בעלי צרכים מיוחדים ויש פעילויות שראוי מאוד שלא תהינה אפיזודות. במילים אחרות, חשוב ליידע ולשכנע את המתבגרים המתנדבים לפעילות חסד להמשיך בפעילות זו לאורך זמן. מובן כי יש להכין את המתבגרים לקראת הפעילות במישורים: נפשי, טכני,

תכני ואידיאולוגי על מנת שהפעילות תצליח מבחינת החניכים ומבחינת המתנדבים ועל מנת שהמתנדבים יוכלו ליהנות מפירותיה זמן רב לאחר סיומה.

- **אינטרנט פנימי.** רבים עוסקים באתגרים שהאינטרנט מציב בפנינו. טכניקות שונות פותחו על מנת להקטין את הסיכון. לצידן, ניתן לחשוב על רעיונות העשויים להגביר את יתרונות האינטרנט על שלל האפשרויות שבו (צ'אטים, רשתות חברתיות ועוד). רעיון אחד הוא הקמת רשת חברתית דתית שתעסוק ביצירה, בשאלות הקשורות לזהות (על היבטיה השונים) ובנושאים אידיאולוגיים שונים. רשת כזו יכולה לכלול, לצידם של המתבגרים, גם בוגרים ואנשי חינוך. ניתן לפתח רעיון זה גם לכיוון של שיתוף אוכלוסיות שונות, כגון קהילות מקבילות בחו"ל, קהילות של מתבגרים בעלי צרכים מיוחדים ועוד.

- **פחיתים משפחתיים.** החופשה מהווה פוטנציאל סיכון ליחסים התוך משפחתיים ובו בעת פוטנציאל לבניית מערכת יחסים בריאה ומיטיבית. בחופשה חיים בצוותא חברים במשפחה ובאינטנסיביות. משפחות רבות מתכנסות יחדיו בשבתות ובחגים ופחות בתקופת הלימודים. בחופשה ניתן לבלות ביחד ולבנות את ה"בצוותא". טיול משותף או נופש משותף עשוי לתרום להווי המשפחתי. כדאי לוודא שמה שהבוגרים מתכננים אכן ייהנה את כל בני המשפחה. מסיבה זו כדאי להפקיד חלקים גדולים של התכנון בידי המתבגרים תוך תיאום הציפיות, הגבולות והמגבלות. כדאי לחלק תפקידים בין בני המשפחה כאשר כל חבר יודע מה אחריותו בשלבי התכנון, ההדרכה (כאשר מדובר בטיול), ארגון ההיבטים הטכניים ועוד.

- **שביל ישראל.** טיולים הם אחד הכלים החשובים ביותר להנחלת ערכים בכלל ואהבת ארץ ישראל בפרט. מאידך, קיימות סכנות בטיול וכמעט בכל קיץ אנו מבכים קורבנות עקב טיול (כאשר, בדרך כלל, לא נקטו את אמצעי הזהירות הנדרשים). שביל ישראל מצמצם סיכונים מצד אחד ומהווה אתגר משמעותי מצד שני. הסיור בו עשוי להיות זרז ללימוד תולדות ישראל ולחזק את הקשר הרגשי והאמוני עם הארץ. האתגר הפיזי תורם, אף הוא, לתחושת הסיפוק. ניתן לתכנן פריסה של מקטעים לאורך זמן כמיזם קהילתי, משפחתי או אפילו מגזרי.

- **יצירה ויצירתיות.** חלק חשוב בניהול הפנאי קשור לתחביבים וחלק מהתחביבים קשורים ליצירה ולחשיבה יצירתית. על חשיבות החשיבה היצירתית ועל הקשר (וההבחנה) בינה ליצירתיות לא נוכל לעמוד במסגרת מאמר זה, אך נציין רק שלפי חלק מהחוקרים החשיבה היצירתית היא תנאי הכרחי ליצירתיות (גם אם אינו תנאי מספיק). לצערנו, חלק מהמתבגרים סבור שלא ניתן ביכולת החשיבה היצירתית ולכן

הוא מדיר את עצמו מיצירה. החופשה עשויה לספק למתבגר הזדמנות לפתח תחומי יצירה העשויים לסייע לו בגיבוש היבטים שונים בזהותו והחוש האסטטי שלו.

- **מקום בית הספר ובית החינוך.** יש הסבורים כי בית הספר "סגור" בחופשה וכי הפעילות היחידה בבית הספר היא הכנה לשנה"ל (הכנה פיזית - שיפוצים והכנה מערכתית). ניתן לשלב את בית הספר בחופשה. ניתן לפתוח את ביה"ס למחזורים של כחמישה ימים לשתי שכבות גיל בכל מחזור. בימים אלו ניתן לפעול במגוון פעילויות רחב התלוי בגיל התלמידים ו/או בשטחי התעניינותם. בבתי"ס היסודיים ניתן לפתוח מערך חוגי העשרה לפי שטחי התעניינות ובמסגרות רב גילאיות. בביה"ס העל-יסודיים ניתן לפתוח מסגרות של בתי מדרש וחוגי יצירה שונים. מובן כי הדבר כרוך בהיערכות מהיבטים שונים כגון: רשויות ואישורים, כוח אדם, מדריכים ומורים וכד'. בבתי ספר קהילתיים ניתן לשלב בפעילות את הקהילה וההורים ובמקומות מסוימים ניתן לשפץ את ביה"ס (גינון ופיתוח סביבתי, כיתות, ספריה, בית מדרש או בית הכנסת). רעיונות אלה הינם רק דוגמאות מעטות למחשבות אודות החופשה, אתגריה והחלק שההורים יכולים ליטול בתכנונה. דומה כי אם נסכים לששת העקרונות לעיל, ניתן להעלות רעיונות רבים נוספים המתאימים למתבגר, למשפחה, לקהילה ולבית החינוך.

• **המחקר המלא יתפרסם בכתב העת 2011 Religious Education**

חופשה מתוך אמונה

הדרכה תורנית למורים בחינוך היסודי*

חופשה מי יודע? לכאורה החופשה אינה תחת אחריותו המוגדרת של המחנך, אך אנו יודעים כי היא תקופה משמעותית מאוד בחיי תלמידנו וקשורה בקשר ישיר לכל העבודה החינוכית הנעשית בשנה שלפניה ובשנה שאחריה.

הרב רפי פויררשטיין אומר שתמצית מהותו וחיינו של האדם היא החופשה... החופש האנושי הוא הביטוי הכי נאצל של הרוחניות של האדם. קחו מהאדם את החופש, ולקחתם ממנו את תמצית חייו. החופש לחשוב, החופש לפעול, החופש לעשות טוב ואפילו החופש לעשות רע. התורה הבאה לתקן את מצבו של האדם קובעת, קודם כל חופש. רק אדם חופשי יוכל לבנות את המשכן לאל. אין התורה חפצה בעובדי כפייה שיבנו את המשכן. אין התורה חפצה באנשים כבויי עיניים ונעדרי נשמת אדם שיבנו משכן לאל. היא רוצה בני-אדם, ובני אדם שומרים את אנושיותם רק בהיותם חופשיים¹.

ה"חופש הגדול" מהווה חג גדול לילדים אבל מקור לתסכול, דאגה ומתח למבוגרים רבים. יש החושבים שהחופשה ארוכה מידי, ויש החוששים שעבודה חינוכית של שנה שלמה יכולה בתקופה זו לרדת לטמיון.

החופשה מפגישה אותנו עם שורה של שאלות ערכיות, חינוכיות ורוחניות. ראשית עלינו להתמודד עם שאלת החופשה ומטרתה. דבר נוסף, עלינו להציע דרכים שונות למימוש הרעיונות בהם אנו מאמינים ודבר שלישי הוא שעלינו להיות מודעים למכלול הסכנות הקיימות בקיץ.

יש הרואים את החופשה כזמן חיוני והכרחי לאוורור והפוגה מלחץ הלימודים כדי לאפשר את המשכה של המסגרת לאחר החופשה. לעומתם, יש הרואים את החופשה כמציאות העיקרית והאמיתית של החיים, כשכול שנת הלימודים מהווה הכנה לקראתם. תקופת הלימודים "המסגרת" נראית כ"פיגומים של בניין" (היוצרים אשליה אופטית שהבניין כבר בנוי) ואילו החופשה היא העמדת הבניין על רגלי עצמו. החופשה היא שחרור, יציאה ממחויבות, מהחובה לקיים רצונם של אחרים, והיא הזמן לבחור ולעשות מה שהלב חפץ באמת.

הראי"ה קוק, זצ"ל, מסביר² כי "יתכן עבד אשר נשמתו נשמת בן חורין ויתכן בן חורין שנשמתו נשמת עבד". דהיינו יתכן שישב אדם במאסר אבל בתוכו הוא בן חורין, ולעומת זאת יתכן שיש לו

הכז בידי צוות הכתיבה של התוכנית: "חינוך מתוך אמונה".

לאדם כל שהוא חפץ אך הוא משועבד... הרב קוק ממשיך ומסביר: "הנאמן לעצמיותו, הריהו בן חורין!" דהיינו מי שנאמן ל"אני האמיתי" שלו - הוא בן חורין. החופשה מהווה מבחן ל"בן חורין", מהם באמת רצונותיו? מאיזה מקור הם נובעים? מהנהנתנות והחומריות (שהיא השעבוד) או מתוך האמת הטהורה (החרות)? במישור המעשי יש פה מבחן נוסף: האם הוא יכול לעמוד בבחירותיו? לכן החופשה היא גם "מחנה אימונים" שמטרתו להתרגל לעמוד בציפיות שלנו מעצמנו ולא להרגיש שהם כבודות לנו, שהרי הם רצוננו האמיתי! החופשה מפגישה אותנו עם עצמנו ועם מידת העצמאות שבנו. היא מאפשרת לאדם לבנות את האישיות העצמית שלו, ללכת ולפעול לפי המגמה המיוחדת של החיים הפרטיים שלו ולפתח את התכונות המיוחדות אותו. היא מאפשרת בניית חירות פנימית המלווה באחריות בלעדית של האדם על מילוי זמנו וקביעת תכניו. יש לראות את החופשה כעבודה מאהבה, שאינה יכולה לנבוע ממקור חיצוני, אלא היא תוצר של חירות, הזדהות ורצון פנימיים (שהכפייה וההכרח חונקים אותם). הסמכותיות מעוררת התנגדות פנימית שמחסלת כל אפשרות של נביטת צמח. חינוך לאהבה בנוי בכלים אחרים: מבוסס על אימון, הנעה פנימית, והבנת ההורים והמורים שתפקידם להדליק אש עד שהשלהבת תעלה מאליה (ולא להשתמש רק בכוחם לכפות). להשגתה צריך לעבור עם תלמידינו למישור של אחריות עצמית ורצון פנימי, לתת אמון בילדים ולהשאיר להם מקום לבנות את עצמם - בעצמם.

הסכנות

הסכנות הפיזיות: רבותינו מלמדים אותנו שהמצווה היחידה שאנו נדרשים להשתדל בקיומה מאוד, היא המצווה על שמירת הנפש, כמו שכתוב בתורה: "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם".³ גם הרמב"ם הדגיש את הצורך להרבות בזהירות ואת ההתייחסות המחמירה לסכנות וזו לשונו: "כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצות עשה להסירו ולהישמר ממנו ולהיזהר בדבר יפה יפה, שנאמר 'השמר לך ושמור נפשך'. ואם לא הסיר והניח המכשולות המביאין לידי סכנה - ביטל מצות עשה, ועבר על 'לא תשים דמים'". הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות וכל העובר עליהן ואמר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עליי בכך (מה איכפת לאחרים), או איני מקפיד על כך, מכין אותו מכת מרדות.⁵

הסכנות במישור הפיזי והרוחני: החופשה היא יציאה מהמחויבויות ומהשגרה. יש רצון להגשים את כל החלומות, דבר המעלה רעיונות יצירתיים ולא שגרתיים, יש חיפוש אחרי חוויות והרפתקאות. הרחוב מלא התנסויות מסוכנות בתחום הפיזי והרוחני. גם הבטלה והשעמום מסוכנים. דברים אלו יוצרים מתח בלתי נמנע בין הורים לילדים סביב שאלת הגבולות הפיזיים (לאן מותר ללכת ולהגיע), והרוחניים הקשורים לתוכן ומשמעות מעשיהם. יש קושי במפגש בין עולם התורה לבין ימי החול בחופשה, לעיתים ילדים מתנהגים כאילו

חיובם בקיום התורה והמצוות וכן בשאר בתנהגויות מוסכמות הם תלויי מסגרת ועל כן בחופשה הם פטורים מהם. נראה להם שהחופשה היא ההפך ממסגרת התורה, ולא היא, כמו שמצאנו בפרקי אבות: "ואומר והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות" אל תקרא חרות אלא חירות שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה וכל מי שעוסק בתורה תדיר הרי זה מתעלה שנאמר⁶: וממתנה נחליאל ומנחליאל במות⁷.

הסכנות במישור החברתי: חברה יכולה להיות מסוכנת. חווית העדר, לעשות כמו כולם בלי לחשוב יכולה להוות סכנה של ממש. החברה עלולה להביא לעבדות ולמחיקת העצמי (הליכה אחרי מה שימצא חן בעיני האחרים) במקום לברר את האמת והנכון, ולהיות נאמן לעצמי ולפלוס את דרכי שלי.

גיבוש דרכי התמודדות:

ננסה להביט על החופשה באופן חיובי ולראות בה הזדמנות במקום "סיוט". אפשר להתמודד עם החופשה ולהפוך אותה לאתגר חיובי ולהזדמנות חינוכית. תפקידנו כמורים להביא למודעות הילדים את המהות האמיתית של החופשה, את ההזדמנויות המיוחדות והחיוביות שיש בתקופה זו וגם את הסכנות המיוחדות.

בשיעורים לקראת החופשה נוכל לברר עם התלמידים מהם הרצונות הפנימיים והאמיתיים שלהם, וכיצד הם משתקפים ובאים לידי ביטוי בתוכניותיהם לחופש. נוכל ללוות אותם בבירור היסודות והאמונות החשובים להם, כיצד הם משתלבים בתוכניתם לחופשה ומהם הגבולות שאותם לא יעברו.

חשוב שנעזור להם לראות את הסכנות הצפויות ולבנות את דרכי ההתמודדות איתן. יש ללמד אותם את יכולת תכנון וניצול הזמן, ולחזק את האחריות האישית, ההתמדה והעקביות שלהם. ננסה לחזק בתלמידינו את האמונה ברצונותיהם האמיתיים והחיוביים בקשר שלהם עם הקב"ה, באישיות החיובית שלהם ובכוחם לבטא אותה מתוך בחירה חופשית בפועל גם מול ההפרעות והסכנות. חשוב שנקרין אמונה ובטחון בילד, בכוחותיו, ביכולותיו, בתבונתו וביכולתו לבחור נכון את חבריו ועיסוקיו.

יש לבנות אצל הילד את ה"שומר" הפנימי והעצמאי שלו, במקום ה"שומר" החיצוני המתקיים במהלך השנה על ידי בעלי התפקידים בתוך המסגרת.

יש להכין את הילדים לקראת החופשה בהבנת הערך העצמי והעמוק בקיום המצוות ולהתייחס למצוות הקשורות לעולמו ולשגרת חייו כגון: ערכי בין אדם לחברו, תפילה, ציצית, צניעות (רחצה מעורבת, לבוש וכד'), ברכות הנהנין ועוד.

חשוב להיות שותפים עם הילד בבחירת תפקידים של חסד ותרומה למשפחה, לחברה, לעם ולמדינה ולעודד את חיזוק הקשר המשפחתי.

הצעות מעשיות:

- להכין את תלמידינו בשיעורים מיוחדים לפני החופשה העוסקים ביסודות שהזכרנו.
- לגבש דרכים מעשיות להתמודד עם הסכנות והקשיים. כדאי להיעזר בתלמידים במציאת פתרונות להתגברות על בעיות מעשיות בחיי היום יום, למן סוגיית ההשכמה ועד לסוגיית המאחרים בנשף...” נוכל לקבל מהם הרבה רעיונות מוצלחים שנוכל לאמץ.
- ליצור מעגלים שונים של לימוד ערכי - תורני בחופשה המותאם לצרכי הילדים.
- ליצור מסגרת מקשרת עם הצוות החינוכי לאורך החופשה (מפגש כיתתי, אישי, קשר טלפוני, וירטואלי ועוד).
- בהתמודדות מול המדיה ניתן המלצות לצפייה נכונה (תכנים, שעות והגבלתם, צפייה משותפת ופיתוח ביקורתיות) ניתן המלצות לסרטים ולספרים, (אפשר להוסיף להמלצות תקציר תוכן ואף להציע נקודות למחשבה בעקבות הקריאה / צפייה).
- הכנת “שו”ת החופשה” בשיתוף רב ביה”ס, שירכז סוגיות מעולמם של התלמידים בחופשה.

לסיכום

אולי ראוי היה לקצר את ימי החופשה, אבל במצב הנוכחי עלינו להפוך את ימים אלה לאתגר גדול. לא ימים של הפקרות, התפרקות ושבירת המסגרות, אלא ימים של בניין וחיזוק הדבקות באמת ובטוב - מתוך רצון חופשי וללא כפייה מצד המסגרת הבית ספרית. יש לנצל ימים אלו למנוחה, התרעננות וצבירת חוויות של עונג חיובי וערכי, שיוסיפו לנו כוח. ננסה לבנות, גם בתקופה זו של חוסר שגרה, מסגרת והתמדה המותאמת לימי החופשה. מ”מתמידים כסדרם” נלמד יסוד גדול. חשוב מאד להאמין בכל מיני ערכים גדולים ולכוון את חיינו לפיהם, אך לא פחות חשוב, שהדבר לא יעשה רק לעתים, כש”מתחשק” לנו, או כשאנו “מתחברים” לזה. אם יש כאן אמת, שנכון לעשותה, צריך לעשותה בכל עת ובכל מצב. עוצמת הקשר שלנו לתורה ולקב”ה נמדדת דווקא ברגעים הקשים יותר בהם לא קל לנו לעשות את המוטל עלינו ואף על פי כן אנחנו מתאזרים בגבורה ועושים את שצריך לעשות כפי שאמרו חז”ל: “לפום צערא אגרא”³.

מקורות לעיון והרחבה

- מאמרים מאת רבנים ואנשי חינוך בחוברת "לעבור את החופשה בגדול" בהוצאת ישיבת הסדר פ"ת, עם משרד החינוך, המינהל לחינוך דתי, תשס"ה.
- "אמונת החינוך" של הרב אלישע אבינר.
- אתר מרכז ההדרכה של "בני עקיבא".
- אתר רבני צוהר.
- ארכיון השיעורים הווירטואלי של מכון מאיר.

מקורות

1. מ-Ynet יהדות כ"ד אדר התשס"ט
2. עולת ראייה ב', רמ"ה
3. דברים ד' ט"ו
4. דברים כ"ב, ח
5. הלכות רוצח ושמירת נפש פרק י"א
6. במדבר כ"א, י"ט
7. מסכת אבות, פרק ו' משנה ב
8. אבות ה יט

הפעלות

כבית הספר היסודי